JAL.ARC.02.002.01.02

SİDE
HEYKELTRAŞLIĞI

METİN

Dr. JALE İNAN

İ Ç İ N D E K İ L E R

Kısaltmalar..... sayfa II

Bibliografya..... IV

Önsöz..... 1

I. Portreler..... 4

II. Kadın Heykelleri..... 32

1. Mytholojik Tasvirler..... 32

2. Giyimli Portre Heykelleri. 44

III. Erkek Heykelleri..... 54

IV. Başlar..... 78

Netice..... 83

K I S A L T M A L A R

Alt. v. Perg.	Altertümer von Pergamon, Berlin 1885 den itibaren
AM.	Mitteilungen des Deutschen Archaeologischen Instituts, Athenische Abteilung, Athen,1876 dan itibaren
Arch.Anz.	Archaeologischer Anzeiger, B erlin 1889 dan itibaren
Berl.Winck.Progr.	Berliner Winckelmanns Programm, Berlin 184X den itibaren
Br.Br.	H. Brunn-F. Bruckmann-P.Arndt, Denkmaeler griechischer und rümischer Skulptur,Münih 1888-97
E-A	P. Arndt-W. Amelung, Photographische Einzelaufnahmen Antiker Sculpturen, 1893 den itibaren
Gnomon	Kritische Zeitschrift für die gesamte Altertumswissenschaft Berlin,1925 den itibaren
Jb.d.I.	Jahrbuch des Deutschen Archaeologischen Instituts, Berlin 1886 dan itibaren
KiB	F. Winter, Kunstgeschichte in Bildern, neu Bearbeitung, Leipzig 1912 den itibaren
Mendel, cat.	G.Mendel, Musées Impériaux Ottomans. Catalogue des sculptures greques,romaines et byzantines Constantinople: Musee 1912-14
Milet	Staatliche Museen Berlin, Milet, Ergebnisse der Ausgrabungen und Untersuchungen seit dem J.1889.hgg.von Th.Wiegand,Berlin 1906 dan itibaren

Öst.Jh	Jahreshefte des Österreichischen archaeologischen Instituts, Viyana, 1898 den itibaren
RE	Pauly-Wissowa-Kroll-Mittelhaus,Realenzyklopaedie der klassischen Altertumswissenschaft, Stuttgart 1894 den itibaren
Reinach Rép.Stat.	S. Reinach, Répertoire de la Statuaire Grecque et Romaine , 1906 dan itibaren
RM.	Mitteilungen des Deutschen Archaeologischen Instituts, Römische Abteilung,Roma, 1886 dan itibaren
Roscher,Myth.Lex.	W.H.Roscher, Ausführliches Lexikon der Griechischen und Römischen Mythologie,1884 den itibaren
Z.f.bild.K.	Zeitschrift für bildende Kunst, Neue Folge

B İ B L İ O G R A F Y A

1. Alföldi, Zur Kenntnis der römischen Soldaten Kaiser "Zeitschrift für Nümismatik", 1928

2. Alföldi, Die Vorherrschaft der Pannonier im Römerreiche und die Reaktion des Hellenentums (fünf und Zwanzig jahre Römisch-Germanische Kommission) 1930

3. Alföldi, İnsignien und Tracht der römischen Kaiser, "RM" 50, 1935, s. 65

4. Altmann, Die römischen Grabaltaere der Kaiserzeit, Berlin, 1905

5. Amelung, Der Meister des Apollon auf dem Omphalos und seine Schule, "Jb.D.I." 1926, s.247 vd.

6. Amelung, Zum 60. Geburstag, Antike Plastik, Berlin 1928

7. Amelung, Die Sculpturen des Vaticanischen Museums, Berlin, 1903-08

8. Arsan, Anadolunun M.S. I. ve II. yüzyıllarına ait giyimli ve ayakta duran kadın heykelleri, "Belleten" 1946, sayı 39

9. Bartoccini, Le Terme di Lepcis "Africa İtaliana" IV,1929

10. Bieber, Griechische Kleidung, Berlin, 1928

11. Bieber, Die antiken Skulpturen und Bronzen des Königlichen Museum Fridericanum in Cassel, Marburg 1915

12. Bieber, Eine Strategenstatue des fünften Jahrhunderts "AM" 38, 1913, s. 263 vd.

13. Bernoulli, Die Bildnisse der römischen Kaiser, Stuttgart, 1891-94

I4. Birt,	Die Buchrolle in der Kunst, Archaeologisch-Antiquarische Untersuchungen zum antiken Buchwesen, Leipzig, 1907
I5. Blümel,	Römische Kopien Griechischer Skulpturen des fünften jh.v.Chr. Katalog, Berlin, cild IV Berlin, 1931
I6. Bossert,	Schrift und Sprache der Sideten, "Belleten" cild XIV, sayı 53, 1950, s. I vd. (Türkçesi aynı yerde s. I5 vd.)
I7. Bulle,	Der schöne Mensch
I8. Bur,	Terra-Cottas from Myrina in Museum of Fine Arts, 1934
I9. Buschor,	Die Plastik der Griechen, Münih, 1936
20. Charbonneaux	Klassische Plastik der Griechen, Zürih, 1949
21. Collignon,	Les Grands Artistes, Lysippe, Paris
22. Cumont,	Catalogue des Sculptures et Inscriptions Antiques Musées Royaux du Cinquantenaire, Brüksel 1913
23. Delbrueck,	Antike Porphyrwerke, Berlin, 1932
24. Delbrueck,	Die Münzbildnisse von Maximinus bis Carinus, Berlin, 1940
25. Drexler,	Fortuna "Roscher.Myth.Lex" I, 2, st.I503 vd.
26. Friedrichs-Wolters,	Gibsabgüsse
27. Furtwaengler,	Herakles in der Kunst "Roscher.Myth.Lex." I, 2 st. 2I35 vd.
28. Furtwaengler,	Meisterwerke der Griechischen Plastik, Leipzig I893

29. Gerke, Der Sarkophag des Iunius Bassus, Berlin.1936

30. Gerke, Die Christlichen Sarkophage der Vorkonstantinischen Zeit, Berlin, 1940

31. Hekler, Die Bildniskunst der Griechen und Römer, Stuttgart, 1912

32. Hekler, Beitraege zur Geschichte der antiken Panzerstatuen, "Öst.Jh." XIX-XX, 1919, s.160 vd.

33. Hill, Catalogue of the Greek Coins of Lycia, Pamphylia, and Pisidia in the British Museum, London 1897

34. Horn, Stehende Weibliche Gewandstatuen in der hellenistischen Plastik, Münih, 1931 "RM." Erg. Heft 2

35. Jacobi, Monumenti di Scultura del Museo Archeologico di Rodi, "Clara Rhodos" V 2, 1932

36. Jones, A Catalogue of the Ancient Sculptures Preserved in the Municipal collections of Rome, Oxford, 1926

37. Kjellberg, Asklepios Mythologisch-Archaeologische Studien, "Sprakvetenskapliga saellskapets förhandlingar" 1894-97

38. Klein, Vom antiken Rokoko, Wien, 1921

39. Klein, Die Aufforderung zum Tanz, eine Wiedergewonene Gruppe des antiken Rokoko, "Z.f.Bild.K." N.F. XX, 101 vd.

40. Kleiner, Tanagrafiguren , Untersuchungen zur Hellenistischen Kunst und Geschichte, Berlin, 1942

41. Koch, Römische Kunst, Braslau, 1925

42. Küster, Die griechischen Terrakotten, Berlin 1926

43. Lippold, Kopien und Umbildungen Griechischer Statuen, München, 1923

44. Lippold, Die Skulpturen des Vaticanischen Museums, cild III, Berlin, 1936

45. L'Orange, Studien zur Geschichte des Spaetantiken Portraets, Oslo, 1933

46. Mansel, Bosch, Inan, 1947 senesi Side Kazilarindaki Çalişmalar, Vorlaeufiger Bericht über die Augrabungen in Side im jahre 1947, Türk Tarih Kurumu Yayinlarindan V. seri, no.II , 1951

47. Mariano, Sopra un tipo di Hermes del IV secolo A.C., "Ausonia" II, 1907

48. Mendel, Musées Impérieux Ottomans. Catalogue des sculptures greques, romines et byzantines Constantinople: Mused 1912-14

49. Morey, Roman and Christian Sculpture "Sardis" V,1924

50. Neugebauer, Bronzestatuette des Narkissos, "Berl.Winck. Progr." 87, Berlin, 1927

51. Neugebauer, Asklepios, Ein Beitrag zur Kritik römischer Statuenkopien, 78 "Berl.Winck.Progr.",1921

52. Pfuhl, Alexandrinische Grabreliefs, "AM." 1901 s. 258 vd.

53. Pfuhl, Die Steinhäuserischen Köpfe in Basel "Arch. Anz", 1925, 8.

54. Pfuhl, Malerei und Zeihnung der Griechen, III, München, 1923

55. Reinach, Répertoire de la Statuaire Grecque et Romaine I906 dan itibaren.

56. Reisch, Altar "RE" I, st. I640 vd.

57. Rodenwaldt, Der Klinien Sarkophag von s. Lorenzo, "Jb.d.I." I930, s.II6 vd.

58. Rodenwaldt, Die Kunst der Antike, Hellas und Rome, Berlin I927

59. Rodenwaldt, Griecgische Portraets aus dem Ausgang der Antike, 76 "Berl.Winck.Progr."

60. Rodenwaldt, Kunst um Augustus, Berlin I942

61. Rott, Kleinasiatische Denkmaeler, Leipzig I908

62. Ruge, Pamphylia, "RE" XVIII, 3

63. Seeck, Licinius, "RE" XIII, st. 222

64. Squarciapino La Scuola di Afrodisia, Roma I942

65. Stephan, Die Griechische Guirlande, Phil.Diss. Berlin, I93I

66. Strong, Scultura Romana, Firenze, I923-26

67. Technau, Die Kunst der Römer, Berlin, I940

68. Thraemer, Hygieia, "Roscher,Myth.Lex." I, st.2, s.2772 vd

69. Waddington, Monnies Grecques d'Asie Mineure, Paris, I908

70. Waldhauer, Die antiken Skulpturen der Ermitage, Berlin I928

71. Waser, Tyche in bildlicher Darstellung, "Roscher, Myth.Lex." V, st. I357 vd.

72. Watzinger, Magnesia am Meander, Berlin, I904

73. Wegner, Bemerkungen zu d. Ehrendenkmaelern des Marcus Aurelius, "Arch.Anz." I938

74. Wegner, Die Herrscherbildnisse in Antoninischer Zeit, Berlin, I939

75. Wiegand,
Schrader, Priene, Berlin, 1904

76. Winter, Typen der figürlichen Terrakotten, cild III 1, 2, Berlin, 1903

77. Zschietzschmann, Hellenistische und Römische Kunst, Polsdam, 1939

Ö N S Ö Z

Bu çalışmada tetkik konusu olan eserlerin ekserisi Türk Tarih Kurumu adına, Prof. Arif Müfid Mansel'in başkanlığı altında Side'de yapılan kazılar neticesi elde edilmiştir. Eserlerin küçük bir kısmı da kazılardan önce köylüler tarafından meydana getirilen ilkokul koleksiyonuna ait olup şimdiki halde kazılarda bulunanlarla birlikte mahalli müzede muhafaza edilmektedir. Bu eserler şimdiye kadar hakkında hiç bir şey bilmediğimiz Side heykeltraşlığına aydınlatacak mahiyettedirler. Acaba bu eserler yerli atölyelerde mi yapılıyordu, yoksa hariçten mi getirtiliyorlardı? Bugün bu problemi kolaylıkla çözebilecek durumda değiliz. Eğer Side civarında mermer ocakları mevcud olsaydı ve bulunan eserler de bu mahallî mermerden yapılmış olsaydılar, Side'de heykeltraşlık atölyelerinin mevcudiyetini kesin olarak söyliyebilirdik. Side heykellerinde kullanılan mermer cinsleri pek çeşitli olup bunlar elyan incelenmemiştir. Numuneler üzerinde yapılacak minerolojik araştırmalar bu mermerlerin menşei hakkında bizi tenvir edecektir. Buna rağmen bu mermerlerin adalardan deniz yolu ile kolaylıkla temin edilmiş olması akla en yakın görünür. Side'de mermerin bulunmayışı heykeltraşlık faaliyetin mevcud olmadığına ispat etmez. Bunun mukabil kazılar neticesi, Side'de heykeltraşlık faaliyetin mevcud olduğunu gösteren bazı deliller elde edilmiştir.

Rhodos'da bulunmuş bir kitabe üzerinde (Lippold Griechi. Skulpturen S.361, Lindos II Nr. 189) sideli heykeltraş Thoas'ın ismi görülür

1949 senesinde bulunan ve Prof. Bossert[1] tarafından neşredilen Billingua şimdiki halde Side'li bir heykeltraştan bahseden ~~yegane~~ ikinci yazılı vesikadır. M.Ö. III. yüzyıla tarihlendirilen bu kitabe bir heykel kaidesi üzerinde bulunmakta ve eserin (heykelin) Side'li ΜΝΑΣΕΑΣ ΑΡΤΕΝΩΝΟΣ tarafından yapıldığını bildirmektedir. Eserini tanımadığımız, fakat kaide üzerindeki izinden bir insan heykeli yapmış olduğu anlaşılan, bu sanatkâr Side heykeltraşlık tarihi bakımından önemlidir. Bu kitabe sayesinde daha Hellenistik devirde Side'de heykeltraşlık faaliyetin mevcud olduğunu öğrenmiş bulunuyoruz.

Nekropol'de yapılan kazılar esnasında bulunmuş olan, bitmeden yarım kalmış mermerden, tabii cesamette bir baş, bu hususta ikinci bir delil olarak zikredilebilir.

Nihayet portre bahsinde inceliyeceğimiz bir sunak büstünün de (res. 1) bir heykeltraşın tasviri olduğunu iki yanına vazedilen heykellerden istidlâl ediyoruz. Büstün altındaki kitabeden bu heykeltraşın isminin Aulos Seponios olduğunu öğreniyoruz. Bu şahıs portresinin karekterine ve kitabesinin harf şekillerine göre imparator Traian zamanında yaşamıştır.

Bergama veya Aphrodisias şehirlerinde olduğu gibi burada bir heykeltraşlık mektebi bahis konusu olabilir mi? yoksa mütevazi bir atölye sınırlarının dışına çıkılamamış mıdır? Heykellerin incelenmesi neticesi bu problemlerin halline çalışılacak ve Side heykeltraşlığının hususiyetleri ve diğer mekteplerle münasebetleri araştırılacaktır. Elimizde mevcud eserlere göre

---

1. Th. Bossert, Belleten cild XIV, sayı 53 (Ocak 1950), "Schrift und Sprache der Sideten" s. 1 vd. (Türkçesi aynı yerde s.15 vd) lev. III, s. 22

Side'de heykeltraşlık faaliyetinin tekâmülü ve bu suretle Side şehrinin kültür tarihi için sonuçlar çıkarılmaya çalışılacaktır.

Side kazılarına iştirakimi mümkün kılan ve çıkan heykeltraşlık eserlerin incelenmesi vazifesini bana tevdi eden sayın profesörüm Arif Müfid Mansel'e burada teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

P O R T R E L E R

Side kazısı esnasında adedleri pek çok olmamakla beraber heykeltraşlık bakımından önemli portre eserleri bulunmuştur. Bunlardan yalnız bir tanesi kadın, diğerleri ise erkek tasvirleridir. Portre başlarının ait oldukları heykellerin bazılarının vucüd aksamından parçalar da elde edilmiştir (res. 9, 10, 18, 19, 23). Portrelerden iki tanesini (res. 15-17, 21, 22) iki imparatora isafe etmek mümkün olmuştur. Diğer iki portrenin de (res. 7, 8, 20) teşhir edildikleri yere göre, şehrin önemli şahsiyetlerine ait olduklara anlaşılmaktadır. Bir mezar sunağı üzerinde kabartma olarak tasvir edilmiş bir büstün (res. 1) kime ait olduğunu altındaki kitabeden öğreniyoruz.

Biz burada kronolojik bir sıra takip ederek eserleri ayrı ayrı tetkik edeceğiz. Bunların tarihlendirilmesi hususunda, Küçükasya portrelerinin kronolojisini tayin eden bir eser elimizde bulunmadığı için, Roma portreleri ile mukayeseler yapılacaktır.

1. Yuvarlak Sunak Üzerindeki Kabartma Büst (env. no.155) (res. 1-4)

155

Nekropol'de yapılan kazı esnasında baş kâtip Hasan Güzel'e ait tarlada bulunmuştur.

Yüksekliği 85 cm. çapı 65 cm. olan bu sunak ihtiva ettiği kabartma bezenek bakımından önemlidir. Bu bezeneğin

esasını teşkil eden büst, bu eseri portre bahsine koymamızı sağlamıştır. Sunağın kaidesi ve yukarısı silmelerle süslü, kabartma bezenek ise gövdesini kuşatmaktadır. Sunağın toprak üzerinde kalan üst kısmı fotoğraflarda renginin koyuluğundan dolayı kolaylıkla seçilmektedir, fazla tahrip görmüş toprak içinde kalan ve kabartmalarla süslü kısmı ise iyi bir durumda kalmıştır. Yalnız büstün burnu ile solundaki figürün başı tamamen, sağındaki figürün başı ise kısmen kırılmıştır. Mermerden yapılmış olan bu sunağın gerek silmeleri ve gerekse kabartma süsleri özenilerek işlenmiştir.

Yuvarlak şekildeki sunaklara Küçükasyada, adalarda, Yunanistan ve İtalyada IV. yüzyıldan itibaren sık rastlanmaktadır[2]. Hellenistik devir kabartmalarında[3] ve mezar stelleri[4] üzerinde tesadüf edilen yuvarlak sunak tasvirleri şekil bakımından Side sunağı ile büyük bir yakınlık gösterirler. Girlantlarla süslü yuvarlak sunaklara ise III. yüzyılın sonu ve II. yüzyılın başından itibaren rastlanmaktadır[5]. Girlant ve figürlerle süslü yuvarlak sunaklara da gene Hellenistik devirde rastlanır[6]. Fakat burada figürler tanrı veya mitolojik tasvirlerdir. Atina Millî Müzesinde bulunan ve Hellenistik devre ait bir sunakla[7] Side sunağını karşılaştıracak olursak, Hellenistik şekillere nekadar sadık kalındığını görür ve hem de kırılmış olan yukarı kısmının esas şekli hakkında bir fikir edinmiş oluruz. Küçükasya ve

---

2. RE 1. st. 1675 vd.
3. KiB, 306, 6
4. E. Pfuhl, Alexandrinische Grabreliefs, AM. 1901, s. 287
5. M. Stephan, Die Griechische Guirlande, s. 70
6. Mendel, cat. II, s. 285-6, No. 564
7. W. Altmann, Die römischen Grabaltäre der Kaiserzeit, s. 3, res. 1

adalarda raslanan bazı örnekler buralarda yuvarlak sunakların bilhassa mezar anıtları olarak Romalılar zamanında da tutunduğunu açıklamaktadır. Side sunağında görüldüğü gibi bunlar eski şekilleri muhafaza etmekle beraber üzerlerini süsleyen kabartmaların konuları değişmiştir. Yunanlılar dinî anıtları ancak dinî konularla süslediklerinden sunakların üzerinde de ancak mitolojik veya kurban merasimi ile ilgili tasvirler bulunuyordu. Side sunağının üzerinde eskiden beri bilinen boğa başlarına tutturulmuş meyva girlandları bulunmakta, fakat bu friz sunağın bütün etrafını kuşatmamakta ancak yarısını işgal etmektedir. Bu suretle kalan resim sathını, iki yanında birer küçük figür bulunan, büyük bir büst işgal etmekte ve altında bulunan kitabesile sunağın ön cephesini teşkil etmektedir. Rhodos nekropolünde bulunmuş olan ve üzerindeki kitabeden Archestrate isminde bir kadına ait mezar bomos'u[8] gerek şekil ve gerekse ölünün tasvirini ihtiva etmesi bakımından Side sunağı ile bir yakınlık gösterir. Burada girland frizi sunağın bütün etrafını kuşatır. Kitabe ve çerçeve içine alınmış olan tasvir ise serbest sahalara yerleştirilmiştir. Resim çerçevesi girland'ları taşıyan geyiklerden birinin ağzı altına raslar. Ölü bir kline üzerine yarı uzanmış vaziyette tasvir edilmiştir. Ayak ucuna himatyon'a bürünmüş matem tutan bir kadın oturmakta ve elinde bir çekmece tutan küçük bir kız sol taraftan onlara doğru ilerlemektedir. Bu çeşit sahnelere Yunan mezar stellerinde[9] pek sık raslanmaktadır. Side sunağı üzerindeki tasvir ise tamamen bir Roma karakteri taşır. Bu karakter evvelâ portre sahibinin büst halinde tasvir edilmesinde göze çarpar ki benzerlerine Roma Cumhuriyet

---

8. Clara Rhodos cild V, 2, s. 9 vd, lev. 1, Res. 1-4
9. Mendel cat. III, No. 976 vd., s. 188 vd.

devri ve imparatorluk devri başlangıcına ait mezar stellerinde raslanır.[10] Büstün her iki yanında himation bürünmüş birer erkek figürü bulunmaktadır. Bunlar eb'adca çok küçük olup ufak birer kaide üzerinde durmaktadırlar. Bu figürlerin başları kırık olduğu için portre karakteri taşıyıp taşımadıklarını tespit etmek mümkün değildir. Diğer taraftan kıyafet, hal ve tavırları mitolojik figür olduklarına dair hiç bir imada bulunmamaktadır. İki figürün vucüd nispetleri aynı olmayıp, sağ taraftaki daha ince ve uzundur. Sağdaki figürün başı tamamen kırık ve boyu 24 cm., soldaki figürün ise 33 cm. dir. Bu figürler büstün yanında pek küçük kalmaktadırlar. Figürlerin sol kolları tamamen manto içinde, sağ elleri ise göğüs üzerinde mantonun yakasından dışarı çıkmaktadır. Bu figürlerin kaide üzerinde durmaları onları heykel olarak kabul etmemizi sağlamaktadır. Acaba bu heykellerin büst ile ne gibi bir ilgisi olabilir? Roma stellerinde ölünün yanına ilâve edilen bazı eşyalarla meslek'inin sembolleştirildiği bilindiğine göre burada büst sahibinin bir heykeltraş olabileceği fikrini öne sürebiliriz. Hatta heykellerin karakterinden büst sahibinin bilhassa şeref veya mezar figürleri yapmakla iştigal etmiş olduğunu da ilâve edebiliriz.

Büst, büyüklüğü (39 cm.) ve kabartmasının yüksekliği ile sunak bezenek'inin esas figürü olarak göze çarpmaktadır. Göğüs hizasından ufki olarak kesilmiş olan büst kolların başlangıcını da ihtiva eder. Portre sahibi iki yanındaki figürler gibi khiton ve himation giymektedir. Saçlar kısa ve kalın tutamlar halinde tasvir edilmiştir. Alnın ortasında ufki bir kırışık

---

10. H. Koch, Römische Kunst, s. 127, res. 29 ; AA, 1942 s. 167/69 re. 32 ; 33

bulunmaktadır. Yüz ince ve oval şekildedir. Portrenin sakalsız ve gözbebeklerinin işlenmemiş oluşu Hadrian zamanından evvel yapıldığına işaret eder. Esasen büstün altındaki kitabe de[11] (ΑΥΛΟΣ ΣΕΠΟΝΙΟΣ ΑΥΛΟΥ ΥΙΟΣ) harf karakterine göre Prof. Bosch tarafından Traian devri sonlarına Hadrian devri başlarına tarihlendirilmektedir. ~~Bu tasvir şimdiye kadar Side'de bulunmuş olan portrelerin en eskisini teşkil etmektedir.~~

Sunna'nın bu esas cephesi (res. 1) ahenkli bir şekilde tanzim edilmiştir. Ortada büst tam cepheden görülmekte, iki yanda iki ayakta duran figürler tarafından tahdit edilmektedir. Figürleri müteakip girland uçlarının tutturulduğu tenia'lar aşağı doğru sarkmaktadır. Her iki yandan boğa başları profilden görülmek suretile cepheye canlılık verirler. Sunna'nın yan cepheleri (res. 2 ve 3) ön cephenin ahenkli tanzimi karşısında zayıf kalmakta, arka cephe ise (res. 4) girland ve boğa başları ile normal bir manzara arzetmektedir. Çok çeşitli meyvalardan yapılmış olan girland'lar üç boğa başı tarafından taşınmaktadır. Boğa başlarının üzerinde girland'ların bağlandığını gösteren fiyonklar mevcud değildir. Aslında tek bir girland üç boğa başı üzerine atılmıştır. Bu suretle bu girland'lar büyük fiyonklarla kranion'lar üzerine bağlanmış olan daha sonraki girland'lardan farklıdır. Buna mukabil burada boğa başları zengin bir şekilde rozetler ve meyvalar ile süslenmiştir. İki baş arasında tenia'lar girland'a iki defa dolanmakta ve kalın uçları aşağı doğru sarkmaktadır. Girland meyvaları arasında çam kozalakları, üzüm

---

11. E. Bosch, henüz neşredilmemiş eserinden

salkımı ve sarmaşık yaprakları yer almıştır. Boğa başlarının tasvirinde tabii şekillere sadık kalınmış, bilhassa alın üzerindeki kıvırcık kâkülü ve çenenin altından sarkan gerdanları itina ile işlenmiştir. Burada Traian devrine ait güzel bir meyve girland'ı örneğine raslamış oluyoruz. Aynı zamanda bu sunak bize bir heykeltraşı tanıtması dolayısile Side'nin san'at tarihi bakımından da önemlidir.

2. Portre Başı (env. No. 311) 31

(res. 5 ve 6)

Agora'nın güney doğu kapısının kazıcı esnasında bulunmuştur.

Beyaz ince grenli mermerden yapılmış olan portre başı 23,5 cm. yüksekliğinde 19,8 cm. genişliğinde ve 18,6 cm. derinliğindedir. Alnının ortasında bir bukle ile burnun ucu kırıktır. Sol yanağında ağız hizasında sakal biraz zedelenmiştir. Alnının sol tarafında bir çentik mevcuddur; ve burada da bir bukle zedelenmiştir. Ön tarafta boyun tamamen kırık, yan taraflarda ise 5-6 cm. muhafaza edilmiştir. Saçlar kısa ve kalın bukleler halinde alın üzerine dökülmektedir. Arka tarafta saç kütle halinde bırakılmış, bukleler işlenmemiştir; bundan başın esas yerinin yalnız önden görünmeye müsait olduğu anlaşılmaktadır. Diğer taraftan tepe saçlarının da itinasız işlenmiş olması heykelin yüksek bir yerde durduğuna işaret eder. Saçlar mat bir halde bırakılmış buna mukabil yüz perdahlanmış ve bu suretle cild ile saç arasındaki tezat belirtilmek istenmiştir. Yüz sathı büyük bir itina ile işlenmiş, en küçük teferruata varıncaya kadar plastik bir şekilde tebarüz ettirilmiştir. Satıhların biribirine

geçişi yumuşaktır, hatta alın karışıkları dahi çizgilerle değil plastik satıhların yumuşak bir şekilde biribirine geçişleri ile tebarüz ettirilmiştir. Alnın ortasında kavisli ufki derin bir karışık vardır. Kaşların çatılmasından mütevellid ikisi arasında iki şakulî karışık meydana gelmiş ve kaş adaleleri kabarmıştır. Bu suretle ışık ve gölge satıhlarının kaynaşması ile alın canlı ve hareketli bir manzara almakta ve yüzün ifadesinde müessir rolünü ifa etmektedir. Üst göz kapakları hafif inik, oyularak işlenmiş gözbebekleri ise bunlara dayanmaktadır. Bu suretle nazarların yukarıya müteveccih manalı ifadesi meydana gelmiştir. Gözlerin altı biraz şiş ve avurtlar hafif çukurdur. Burun ince ve küçük olup hafif köprülüdür. Burun kanatlarından ağzın iki ucuna doğru yumuşak iki karışık uzanmaktadır. Dudaklar ince, ağız küçüktür. Üst dudakla burun arasındaki oluk barizdir. Çene kemikleri kuvvetli olup yüze kareye yaklaşan şekli vermekte ve aynı zamanda yüzün enerjik ifadesini yaratmaktadır. Kulaklar küçük ve yalnız önde itinalı işlenmiş arkaları ise kabataslak bir halde bırakılmıştır. Sakal şakaklardan inerek yalnız çene kemiğini takip etmekte, yanakları serbest bırakmakta olup kısa ve ince düz çizgilerle belirtilmiştir. Ağzın iki yanındaki iki tutam halindeki bıyık da sakal gibi seyrek ve sayıftır. Bu baş karakter portreciliği bakımından iyi muvaffak olmuş bir eserdir. Yüzün ifadesi muhtelif ışık şartları altında canlanmış gibi değişmekte, kâh enerjik ve haşin, kâh melankolik bir tesir bırakmaktadır.

Başın bulunduğu yerde, kim olduğunu tesbite yardım edecek hiç bir vesika elde edilmediği gibi heykele ait başka bir parça da bulunmamıştır. Gerek saç üslûbu gerekse göz ve cildin

işlenişi başı Antonimus'lar devrine tarihlendirmektedir. Bilhassa Marcus Aurelius'un gençlik portreleri, meselâ Roma'da Museo de Foro Romano'da (No. 1211) [12] baş ile yapılan karşılaştırmalar bu hususu mükemmel bir surette aydınlatmaktadır. Kısa ve kabarık buklelerden müteşekkil saç modası her iki portrede de bir perük manzarası arzetmektedir. Alın üzerindeki kabarık ve kalın buklelerin tabii bir şekilde tanzimi ve işlenişi de birbirine benzer. Perdahlanmış cild ile mat bırakılmış saç kütlesi arasındaki tezat ve kabarık saç kütlesinin alın üzerine düşen gölgesi helezon şeklinde kıvrılan buklelerin burgu aleti ile tebarüz ettirilen gözleri iki portre için de karakteristiktir. Yalnız Marcus Aurelius'un gençlik portresinde saçlar daha itinalı işlenmiş ve burgu aleti daha derinlere nüfuz ettirilmiştir. Fakat üslûp her iki portrede aynıdır. Üst göz kapaklarının hilâl şeklinde tasviri, gözbebeklerinin oyuluşu, yanakların yanlarından çene kemi'ini takiben inen ve çenenin altında yer alan cılız sakalın tasviri, bıyı'ın şekil ve işlenişi her iki portrede de aynıdır. Side başında ince ince çizgilerle tebarüz ettirilmiş olan sakalın paralelini Vatikan müzesinde Lucius Verus'un bir portresinde[13] buluyoruz. Bu karşılaştırmalar yalnız Side portresinin tarihini tespite yardımla kalmıyor, aynı zamanda saray moda ve üslubunun burada nekadar yakından takip edildi'ini de gösteriyor. Marcus Aurelius'un gençlik portresi 147 senelerine[14] Lucius Verus'un portresi de

---

12. M. Wegner, Die Herrscherbildnisse in Antoninischer Zeit, 1939, lev. 18
13. G. Lippold, Die Skulpturen des Vaticanischen Museums, cild III, 1, lev. 56/57, No. 564
14. M. Wegner, aynı eserde, s. 39

yaşına göre[15] 145-150 senelerine tarihlendirilmektedir. Şu halde Side başı da II. yüzyılın ortalarına ait olabilir.

3. Portre Başı (env. 306) x 70

(res. 7-8)

Şehir kapısının kazısı esnasında yedi ile sekizinci payeler arasında dış tarafta bulunmuştur.

Yüksekliği 31 cm., genişliği 24 cm., derinliği ise 20,5 cm. dir.

Çok harap bir vaziyette olan bu başın iyi muhafaza edilmiş kısımları da mevcud olup, üslûp bakımından incelenmesine ve tarihinin tesbitine yarayacak mahiyettedirler. Burun, ağız, çene ve sağ yanak fazla tahrip görmüş, gözler, alın ve tepe saçları ise zedelenmiştir. Buna mukabil sağ şakakta cild, bu tarafta sakalın başlangıç kısmı ve arka saçlar iyi bir durumdadır. Boynun kalan kısmından başın sol tarafa çevrilmiş ve gene aynı tarafa hafif eğik olduğu anlaşılmaktadır. Saçlar kısa ve kabarık bukleler halinde işlenmiştir. Kulakların bir kısmı bu buklelerin altında kalmıştır. Sakallar da saçlar gibi kısa bukleler halinde kıvrılmaktadır. Cildden sakala geçiş nazik bir şekilde işlenmiştir. Sakal buklelerinde burgu aleti saçın nazaran daha derinlere nufuz ettirilmiştir. Göz pınarlarında ve güzbebeklerinde burgu aletinin aynı şekilde kullanıldığına şahit oluyoruz. 8,5 cm. yüksekliğindeki alnın ortasında ufkî bir çizginin ve iki kaş arasında iki şakulî derin hattın izleri

---

15. G. Lippold, Die Skulpturen des Vaticanischen Museums, cild III, 1, s. 160

el'an farkedilmektedir. Gözler iri ve çukurda, nazarlar ise yukarı ve uzaklara atfedilmiştir. Yanaklarda ve boyunda bazı kısımların orijinal üst satha muhafaza edilmiştir; bu sayede cildin büyük bir itina ile işlendiğini ve perdahlı olduğunu anlıyoruz. Saç ve sakalın biçimi ve bunların burgu aleti kullanmarak işlenişi, bağı Antoninus'lar devrine nakletmektedir. Hatta burgu aletinin emin ve mahirane tatbiki bu bağın Antoninus'lar devrinin ortalarına tarihlendirilmesini icab ettirir.

(73)

Bağın bulunduğu mahalde kazı esnasında bir heykelin belden aşağı kısmına ait ve kaideyi de ihtiva eden bir parçası (env. no. 306 a) meydana çıkmıştır (res. 9-12). Gerek mermerin cinsi gerekse eb'adı bu parçanın başla beraber aynı heykele ait olduğunda şüphe bırakmamaktadır. Parçanın yüksekliği kaide ile birlikte 116 cm., genişliği 46 cm., derinliği 23 cm. dir. Kaidenin yüksekliği 11 cm., genişliği 33 cm., derinliği ise 32 cm. dir. Kaidenin önünden ve arkasından bir kısım noksandır. Bu suretle sağ ayağın üç parmağının ucu da kırıktır. Heykelin büyük bir itina ile işlendiğine ayak ve sandallarının tasvirinde de şahit oluyoruz. Sandal tabanları 1,5 cm. yüksekliğinde ve boyu 23,2 cm. dir. Sandal şekli basittir, başparmakla ikinci parmak arasından bir bant bileğe doğru uzanmakta, burada topuğu yan ve arkadan çeviren bandın uçları ile bağlanmaktadır. Ayağın işlenişinde tabiî şekillere sadık kalınmış, parmakların mafsalları ve tırnakları, ayağın küpüsü itina ile işlenmiştir. Heykelin sol bacağının yanında destek vazifesini gören, bir demet halinde bağlanmış ve diklemesine konmuş, kitap ruloları[16], tasvir

16. Th. Birt, Die Buchrolle in der Kunst, Archaeologisch-Antiquarische Untersuchungen zum antiken Buchwesen, 1907, s. 255 vd.

edilen şahsın bir hatip veya edib yahut da filozof olduğuna işaret eder. Bu ruloların boyları 30 cm., kalınlıkları ise muhteliftir. Heykelin mevcud kısmı, duruş motifi, kıyafeti ve kıvrım sistemi hakkında bir fikir verebilecek durumdadır. Vucüd sıkletini sağ bacak taşımakta, onun için aynı tarafta kalça büyük bir kavisle dışarı doğru taşmaktadır. Heykel ayak bileklerine kadar ulaşan bir himation giymektedir. Kıvrım yivleri bilhassa ön tarafta derin oyularak işlendiğinden gölge ve ışık tesirleri kuvvetlidir. Arkada elbise kıvrımları öndekiler gibi itinalı işlenmemiş ve burada raspa izleri dahi bertaraf edilmemiştir. Bununla beraber kıvrımlar plastik bir şekilde büyük hatlarile tebarüz ettirilmiştir. Himation sıkı bir şekilde vucüde sarılı, kıvrım hatları da keskin ve gergindir. Bu elbisenin bir toga olmadığı evvelâ etek kısmının yuvarlak olmadığından ve sonra licinia yerine himation'un kitap ruloları üzerine sarkan iki ucunun bulunmasından (res. 9) anlaşılmaktadır. Toga için karakteristik olan sinus kıvrımları da burada mevcud değildir. Şu halde buradaki şahıs Yunanlılara has bir kıyafette tasvir edilmiştir. Gerek kıyafeti ve gerekse ayağının yanındaki kitap ruloları ile bu heykel bize orijinali IV. yüzyıla dayanan filozof, şair ve hatip heykellerini hatırlatmaktadır.[17] Himationda biri şakulî diğeri mail olmak üzere iki kıvrım sistemi hâkimdir. Sağ ayağın bileğinde kumaşın kenarı yukarı dönerek ufak bir kıvrık teşkil etmekte, bunun üzerinden kıvrımlar önden ve arkadan vucüdün sol tarafından bir noktada toplanmak üzere sağ tarafa yükselmektedir. Mantonun arkaya ve öne atılan kısımları ise

---

17. KiB. 318, 1; 319,8 ve 10

sol tarafta şakulî kıvrımlar teşkil ederek aşağı doğru sarkmaktadır. Kıvrım üslûbu da portreyi tarihlendirdiğimiz devre intibak etmektedir. Elbise yivlerinden bazılarının sivri köşe ile bitmeyip köşeli U harfi şeklinde kesilerek kalması, gergin ve sert kıvrımların yanında yumuşak kıvrımların yer alması bize Torlonia müzesindeki Lucius Verus kabartmasına hatırlatır.[18]

4. Portre Başı (env. no. 322) x 61

(res. 13 ve 14)

Yapı malzemesi olarak kullanıldığı Bizans devrine ait bir evin kazısı esnasında bulunmuştur.

Baş boyundan kırıktır, sol tarafta boyundan bir parça kalmıştır, fakat sağ tarafta kırık çeneye kadar girmiştir. Sol kulağın dış kenarı ve burnun tepesi kırıktır. Üst satıh kısmen iyi muhafaza edilmiştir. Yalnız yapı malzemesi olarak kullanılmış olduğu için üzerinde harç lekeleri bulunmaktadır. Sol yanak ve şakak üzerinde koyu renk bir leke, sağ yanak, burun ve çenede daha açık renkte lekeler mevcuddur.

Yüksekliği 24 cm., genişliği 19 cm., derinliği 22,6 cm. dir. Saçlar çok kısa traş edilmiş olduğundan kafatası şekli bütün teferruatı ile tebarüz etmektedir. Kısmen iyi muhafaza edilmiş bazı kısımlarından saçların küçük çentiklerle belirtildiği anlaşılmaktadır; bu şekil saç tasvirine M.S. III. yüzyılın 2nci çeyreğinden itibaren rastlanır. Saç kütlesinin başa geçirilmiş sıkı bir başlık şeklinde oluşu ve burun alnın ortasına doğru bir sivri teşkil edişi Phillipus Arabs portrelerile benzerlik

18. M. Wegener, Bemerkungen zu d. Ehrendenkmaelern des Marcus Aurelius, Arch.Anz. 1938, s.166, res. 3

gösterir[19]. Sakal kısa,küçük buklelerden teşekkül etmekte ve yüzü serbest bırakarak çakaklardan çene kemikleri üzerine inmekte ve çeneyi de yalnız altından kuşatmaktadır. Bu sakal biçimi Caracalla portrelerini[20] hatırlatır. Alında iki birbirine muvazî ufkî kırışık mevcuddur. Alnın bittiği ve burnun başladığı yerde derin ve keskin bir girik, yüze enerjik bir ifade vermekte ve bu ifade yüzün şeklini kareye yaklaştıran geniş çene kemikleri tarafından desteklenmektedir. Göz hadikaları yuvarlak çizgi ile belirtilmiş, gözbebekleri oyularak işlenmiş ve içinde bırakılan küçük birer çakıntı ile üzerine düşen ışık gösterilmiştir. Gözlerin dış kenarında küçük kırışıklar, burnun kanatlarından ağız kenarlarına inen derin kırışık hatlar,bu şahsın pek genç olmadığını ortaya koyar. Saç tasvirine göre bu portreyi III. yüzyılın ortalarına tarihlendirmek icab eder. Bu saç modasına göre sakalın da sınırları belirtilmiş kabarık satıh üzerine hâkedilmiş küçük hatlarla gösterilmesi icab ederken, Caracalla modasının tatbik edilişini, eyaletlerde her zaman saray modasının hemen ve tam olarak takip edilmediğini açıklar. Yüz şekilleri de aynı devir Roma portrelerine nazaran daha yumuşak işlenmiştir. Bu da Anadolu portre san'atında III. yüzyılın ortalarında dahi el'an yumuşak şekillerin hakim olduğunu gösterir.

---

19. W. Technau, Die Kunst der Römer, 1940, s. 244, res. 198
20. W. Technau, aynı yerde, s. 241, res. 195

x59

5. Gallienus Başı (Env. no. 316)

(res. 15-17)

M binasının kazısı esnasında orta nişin sol tarafında bulunmuştur.

Alnın sol kısmı, sol gözün sol yarısı, burnun tepesi, ağzın orta kısmı ve çenenin ortası ile kulaklar kırıktır. Üst satıh, umumiyetle morumtrak bir renk almış olup, yanık bir manzara arzetmekte ve kısmen, bilhassa tepe ve ön saçlarda olduğu gibi, fazla aşınmıştır. Yalnız soltarafta sakalın ufak bir kısmında müşahede edilen ~~mermerin~~ orijinal satıh, mermerin cinsi ve sakalın işlenişi hakkında bir fikir vermektedir.

Başın yüksekliği 29 cm., genişliği 25 cm. ve derinliği 30,7 cm. dir.

Bu baş ince grenli beyaz bir mermerden yapılmıştır. Yan saçlardan anlaşıldığı gibi arka saçlar ön kısma nispetle daha uzun ve işleniş bakımından ikisi arasında bir fark vardır. Önde kabarık bir satıh üzerine kısa hatlar hâkedilmek suretile kısa traş edilmiş bir saç modası tasvir edilmiştir. Arka saçlar dalgalı ve uzun hatlarla gösterilmiştir. Bu iki kısım saç arasındaki üslûb ve moda değişikliği muhtelif sebeblerden ileri gelebilir. Ya portre muahhar bir devirde yeni moda ve üslûba göre bir değişikliğe uğramış, arkası görünmediği için eski şeklinde bırakılmış veyahut da portre bir intikal devresine aittir. Orijinal üzerinde yapılan incelemelerde birinci mülâhazayı destekliyecek hiç bir emare görülmediğinden, portrenin bir intikal devri eseri olarak kabulu lâzım gelir. Arkadaki saç biçimi ve işlenişi Augustus portrelerini hatırlatmakta[21] buna mukabil ön taraftaki

21. G. Rodenwaldt, Kunst um Augustus, 1942, res. 9

saçlarla sakalların işlenişi III. yüzyılın 2nci çeyreğinden itibaren raslanan moda ve üslûba tabidir[22]. Üst sathın fazla aşınmış olmasına rağmen derin hatlarla tebarüz ettirilmiş kırışıklar, vazıh bir şekilde görülmektedir. Alnın ortasında iki ufkî kırışık, bunların altında iki kaşın ortasına doğru şakulî vaziyette inen iki kırışık mevcuddur. Muhafaza edilmiş olan yukarı kısmından anlaşıldığı üzere burun hafif küprülüdür. Gözler derinde fakat iri ve açıktır. Gözbebeklerinin işlenmeyişi de arka saçlarda müşahade ettiğimiz gibi eski bir devrin yeniden canlanmasının bir ifadesidir, çünkü ön saçlarla sakalın işaret ettiği devirde portrelerde gözbebekleri oyularak işlenirdi. Ağzın ve çenenin muhafaza edilmiş kısımları pek cüz'i olmakla beraber portre sahibinin bazı karakteristik hatları hakkında fikir verebilecek mahiyettedir. Dudaklar ince, çene ufak ve öne doğru kavrak, alt dudak içeri girik ve buna mukabil üst dudak öne doğru çıkıktır. Sakal ön taraftaki saçların üslûbuna uygundur; kabarık bir satıh üzerine kısa hatlar hâkedilmek suretile tebarüz ettirilmiştir. Yanakların yanlarından inen sakal çeneyi açık bırakarak yüzü çerçevelemekte ve boyuna taşmaktadır.

İlerde tetkik edeceğimiz zırhlı imparator heykelinin (no.7, res. 21-25) sol tarafında bulunmuş olması bu portre heykelinin de bir imparator tasviri olması ihtimâlini hatıra getirir. Bu portre başı ile birlikte bulunmuş olan, kırık kırağa uyan iki parçadan (env. no. 316 a ve b) müteşekkil sol kol (res. 18) zırhlı heykelin sol kolu gibi dirsekten bükük ve ağağı kısmına da aynı oradaki gibi khlamys dolanmıştır. Şu halde bu

22. H. P. L'Orange, Studien zur Geschichte des Spaetantiken Portraets, 1933, s. 2

başın ait olduğu heykelin kıyafet ve duruş motifi zırhlı heykelinkinden pek farklı olmasa gerek. Esasen binayı süsleyen heykellerin tanrı ve imparator tasvirlerinden ibaret oluşu binanın en önemli yerlerinden birini işgal eden bu şahsın bir imparator olacağı fikrini teyid etmektedir.

Başın bulunduğu yerde koldan maada üzerinde iki ayak bulunan bir kaideye ait ve kırık kıraça uyan iki parça (env. no. 341 a, 341 b, res. 19) bulunmuştur. Sağ ayak ileride, sol ayak ise geri çekilmiş vaziyettedir. Bu kaideden imparatorun Augustusun Prima Porta heykeli[23] gibi yalınayak tasvir edildiğini anlıyoruz.

Başın hangi imparatora ait olduğunu yukarıda tesbit ettiğimiz karakteristik hatlar ve üslûp hususiyetleri dolayısile tesbit etmek mümkündür. Ön taraftaki saçlarla sakalın üslûbuna göre III. yüzyılın ortalarına tarihlendirilmesi icab eden başın arka saçlarının Augustus portrelerini hatırlatmakta olduğunu gördük. İmparator Hadrian zamanından beri portrelerde rastlanan güzbebeklerinin mevcud olmayışı, arka saçların üslûbu gibi başı eski devre bağlamakta; yüz sathının sakin işlenişi de Augustus devrinin çekingen ve akademik havasını hissettirmektedir. III. yüzyılın ortalarına ait bu portre sahibinin Augustus devrine olan temayülü Gallienus'u hatıra getirmektedir.[24] Bu imparatorun kendini Augustus'a benzetmeye çalıştığı, sikkeler üzerindeki tasvirlerinde de rastlanır.[25] Hatta bir sikke tipinde Side

23. G. Rodenwaldt, Kunst um Augustus, s. 13, res. 3
24. A. Alföldi, Zeitschrift für Nümismatik, 1928, Zur Kenntnis der römischen Soldaten Kaiser, s. 197 vd. "Augustus als Vorbild des Gallienus"
25. Delbrueck, Die Münzbildnisse von Maximinus bis Carinus, 1940, s. 122, lev. 18, 83

portresine nazaran daha ileri gidilerek imparator Augustus gibi sakalsız tasvir edilmiştir.[26] Gallienus'un çeşitli saç ve sakal modası gösteren bir çok plastik[27] ve sikke[28] portreleri ile yapılan karşılaştırmalar neticesi, Side başının, Gallienus'un karakteristik yüz hatlarını[29] taşıdığı görülür. Yuvarlak baş biçimi ve yüzü serbest bırakan boyuna taşan sakal modası, küçük ağız, hafif köprülü burun, alındaki iki şakulî kırışık, küçük kıvrık çene, uzunca saç ve gözlerin derinde oluşu bu imparatorun her portresinde rastlanan karakteristik vasıfları olup, Side portresinde de aynile mevcuddur. İmparatorun pek çeşitli olan portreleri L'Orange[30] tarafından iki grup altında toplanmıştır. Side başı imparatorun oval biçimli gençlik portrelerinin teşkil ettiği birinci gruba değil, geniş ve etli çehreli portrelerini toplayan ikinci gruba girmektedir. Bu grup imparatoru elli yaşlarında göstermektedir. Augustus'a benzeyen portreleri ihtiva eden sikkeler de 265 de basılmış olup, gene imparatorun son senelerine isabet etmektedir. Side başı da bu tarihlerde yapılmış olsa gerek. Yalnız ön taraftaki saç üslûbu imparatorun son senelerine ait portrelerinden ayrılmakta, daha evvelki impressionist üslûba uymaktadır. Halbuki Gallienus portrelerinde saçlar gittikçe uzamakta ve plastik bir şekilde tasvir edilmektedir. Sakal üslûbu da imparatorun diğer portrelerinden farklıdır. Umumiyetle

---

26. A. Alföldi, Die Vorherrschaft der Pannonier im Römerreiche und die Reaktion des Hellenentums (Fünf und zwanzig Jahre Römisch-Germanische Kommission 1930) s. 36, lev. 1, 31
27. ibid., res. 3-7; L'Orange, ismi geçen eserde, res. 7-11
28. Delbrueck, ismi geçen eserde, lev. 15, 44-46, 51, 53-55; lev. 16; lev. 17; lev. 18, 80-90
29. Bernoulli, Die Bildnisse der römischen Kaiser, 1894, cild III, s.166;Hekler,Die Bildnisse der Griechen und Römer, s.XLV vd.
30. L'Orange, ismi geçen eserde, s. 5 vd.

kısa, kıvırcık ufak plastik bukleler halinde tasvir edilen sakal gittikçe daha fazla boyuna taşmaktadır. Fakat Side portresinde sakal kısa ve düz çizgilerle gösterilmiştir. Bunlardan bu portreyi yapan sanatkarın Gallienus devri rönesansına pek ayak uydurama-dığı ve bazı hususlarda eski üslûp cereyanlarından kendini kurtaramadığı neticesine varılır.

6. Portre Başı (env. no. 325) x 75

(res. 20)

Şehir kapısının kazısı esnasında ikinci ve üçüncü payeleri arasında iç tarafta bulunmuştur.

İnce grenli mermerden yapılmış olan bu eser fazla harap bir durumda elimize geçmiş bulunuyor. Önde boyundan ufak bir parça mevcuddur. Arkada baş, kulak hizasından aşağı karaktar. Gözün dış kenarından itibaren yüzün sol tarafı yukarıdan aşağı yarılmış gibi kırılmıştır. Bu suretle sol kulak alnan ve yanağın bir kısmı ve aynı hizada derinlemesine arkadaki baştan bir parça noksandır. Burun kâmilen, sağ kaş kısmen kırılmış, üst satıh bazı yerlerinde çok bazı yerlerinde ise az aşınmış durumdadır.

Başın yüksekliği 21,5 cm., genişliği 12,5 cm., derinliği 16,8 cm. dir.

Kısa kesilmiş ve küçük küçük tutamlar halinde tasvir edilmiş olan saç, kafatasının bütün şekillerini tebarüz ettirecek şekilde kıt ve yumuşak olarak başı örtmektedir. Bu saçlar önde alın üzerinde kısa ve kavisli bir kâkül teşkil etmektedir. Yüz satıhının işlenişinde en küçük teferruata varıncaya kadar ehemmiyet verilmiştir. Sağın az kabarık satıhî işçiliğine mukabil yüz dolgun, etli ve yumuşaktır. Alnın kırışıklara yumuşak bir

şekilde işlenmiştir. İki kaşın arasındaki kırışık sert bir çizgi ile değil hafif bir çukurla tebarüz ettirilmiştir. Kaş adaleleri plastik bir şekilde belirtilmiştir. Gözler açık ve nazarlar canlıdır. Göz hadekaları yuvarlak bir çizgi ile gösterilmiş, gözbebekleri yuvarlak oyuklarla ve gözbebeklerinin ortasında oyulmadan bırakılmış ufak pürüzlerle gözlerin ışıltısı tebarüz ettirilmiştir. Burnun kanatlarından ağzın ucuna doğru inen yumuşak hatlar, dudak uçlarının hafif sarkık şekli, yorgun, düşünceli ve yaşı ilerlemiş bir kimseyi gözününde canlandırmaktadır. Sakal tasviri saçınkinden farklıdır. Sakallar kısa ve kıvırcık küçük bukleler halinde olup, Gallienus devrinde meydana gelen sakal modasına[31] uygun bir şekilde boyun üzerine de taşmaktadır. Bıyıklar üst dudağı sınırlandırmakta ve uçları yanlardan aşağı sarkmaktadır. Dudaklar ince ve ağız sıkı kapalıdır. Üst dudakla burun arasındaki oluk bariz bir şekilde gösterilmiştir. Alt dudağın hemen altında ince iki tutam sakal vardır. Saç ve sakal biçimi ve üslûbu bakımından bu baş Roma'da Palazzo dei Conservatori'de bulunan bir büst[32] ile büyük bir yakınlık gösterir. Bu büst arkeologlar tarafından Probus[33] (276-282) veya Carinus[34] (272-285) olarak isimlendirilmektedir. Bu büst ile Side başını karşılaştıracak olursak bunların pek çok noktalarda yaklaştıklarına şahit oluruz. Saçlar her iki başta da cılız ve kısa, kavisli

---

31. L'Orange, ismi geçen eserde, s. 7 vd.
32. Catalogue of the Palazzo dei Conservatori, British School at Rome, metin cildi s.76, lev.cild. s.22, Il. 5
33. Strong, La Scultura Romana, cild II, lev. LXXII LXXII
34. Catalogue of the Palazzo dei Conservatori, s. 76

kâhkül çizgisi, alın karışıkları, çatık kaş da iki başta aynı şekildedir. Hadika ve gözbebeğinin işleniği, bıyık biçimi hatta alt dudağın altındaki ufak bir tutam halinde sakalın bulunuşu, esas sakalın şekli ve ufak ufak bukleleri tamamen tevafuk etmektedir. Bu karşılaştırma sayesinde Side'de bulunan portrenin tarihini (M.S. III. yüzyılın son çeyreği) tespit etmekle kalmıyor, aynı zamanda aynı devirde Anadolu ile Roma portre sanatının bazı farklarına da şahit oluyoruz. Roma büstü sert hatları ve kuru üslûbu ile geç antik devri inşa ederken, yumuşak hatlara ve canlı plastik şekilleri ile Küçükasya başa antik heykeltraşlık geleneğini el'an devam ettirmektedir. Fazla harap bir durumda olmakla beraber bu baş hiç şüphesiz iyi muvaffak olmuş bir karakter portresidir.

7. Licinius Portresi (env.no.315) X 35

(res. 21-25)

M binasının orta nişinin önünde bulunmuştur. Zırhlı bir imparator tasviri olan bu heykele ait irili ufaklı 12 parça meydana çıkarılmıştır.

Baş oldukça iyi bir durumda elimize geçmiş bulunuyor. Yalnız burnun bir kısmı noksandır. Üst sathının kısmen aşınmış olmasına rağmen iyi işçiliği el'an kendini göstermektedir. Boyun ile birlikte yüksekliği 32,5 cm., yalnız baş 29,5 cm. dir. Başın genişliği 25 cm., derinliği 23,2 cm. dir. Alın nispeten dar olup 4,7 cm. yüksekliğindedir. Gözlerin arası bir hayli yakın, kulaklar hem büyük hem de öne doğru dönüktür,(res.21). Burun uzunca (7,4 cm.) ağız oldukça küçüktür (4,8 cm.).

Saçlar kısa kesilmiştir, üst sathın önde ve tepede fazla

ağınmıştır, buna mukabil yandaki saçlar iyi bir durumda kalmış olduklarından, saçların işleniği hakkında bir fikir edinmek mümkün oluyor. Saçlarla cild birbirinden kesin hatla ayrılmaktadır. Alın üzerinde düz ve ufkî bir hatla nihayetlenen saç kütlesi yanlarda mütenazır girikler ve şakaklarda gene mütenazır kavisler teşkil ettikten sonra sakala ulaşır. Bu saç tasviri Severus Aleksander ile Gallienus devri arasında raslanan üslûptan farklıdır; orada saç kütlesi başa sıkı geçmiş bir bere gibi kabartma olarak işlenmiş ve bunun üzerine saçlar taşçı kalemile ya çizgilerle veyahut nokta darbelerile belirtilmiştir. Burada ise saçlar ufak hilâl şeklinde küçük oyuklarla belirtilmiştir. Bu oyuklar aynı zamanda yüze doğru olmak üzere muayyen bir cihete tabidirler (res. 22). Saç artık tabiî şeklinden uzaklaşarak tamamen tezyinî bir manzara almıştır. Bu saç üslûbunun benzerini Tetrarkhi devrinde buluyoruz[35]? Porphyr gibi sert bir malzemeden yapılmış olmasına rağmen Kahire müzesinde bulunan bir büst[36], saç üslûbu bakımından Side imparator heykeli ile büyük bir yakınlık gösterir. Sikkelerle yapılan mukayeseler de portrenin saç üslûbunu gene aynı devir çerçevesine sokmaktadır[37]. Başın arkada aşağısında yuvarlak bir çıkıntı teşkil etmesi de (res.25) gene aynı devrin karakteristik vasıflarından biridir. Sakal da saçlar gibi cildden kesin bir şekilde tefrik edilmiştir. Hafif kabartma halinde konturlara tesbit edilen sakal kütlesinin

35. L'Orange, ismi geçen eserde, s. 51-57
36. Delbrueck, Antike Porphyrwerke, lev. 38/39
37. L'Orange, ismi geçen eserde, res. 136 a,b,c; Delbrueck, Die Münzbildnisse von Maximinus bis Carinus, lev. 57, 1-4; lev. 58, 2, 4-6; lev. 60, 1, 2

kılları kısa ve ince tarama hatlarla tebarüz ettirilmiştir. Bu hatlar muhtelif istikamette birkaç dikî halindedir. Saç üslûbu gibi sakal da portreyi Diocletian devri ile Constantin devri arasına kaydetmektedir[38].

İmparator heykelinin yandan alınmış resmi karakteristik hatlarını okunmasını kolaylaştırmaktadır (res. 22). Arkada yuvarlak çıkıntı teşkil eden baş konturu, öne doğru dönük kulaklar, evvelâ çukulî bir çekilde düz inen alın bunu müteakip karakteristik çıkıntı, alt dudaktan sonra keskin bir girintiyi müteakip öne doğru kavrak yuvarlak çene ve bunun altında beliren hafif gerdan portre sahibinin karakteristik hatlarıdır. Yanaklar dolgun ve etlidir. Alnın ortasında ufkî ve derin bir karışık hatta mevcuddur. Bu karışıkların ortasından çukulî olarak derin bir hat iki kaşın arasına uzanmakta ve burnun başlangıcında iki kola ayrılmaktadır. Göz pınarları fazla derin oyulmuştur, gözbebekleri pelta şeklinde olup iyice üst kapakların altına sokulmuştur. Nazarları yukarı ve uzaklara tevcih edilmiş olan imparatorun yüzünde sakin ve iyi bir insanın ifadesi vardır.

Baş zırhlı torso ile kırık kırıma intibak etmektedir. Boynu takviye için yapılmış olan destek, arkada saçın bittiği yerden başlayarak boynun boyunca devam eder (res. 24 ve 25). Kabartmalarla süslü muhteşem zırhdan[39] sol omuz üzerinden arkaya doğru atılan ve sol kolun üzerine dolanmış olan Paludamentum'dan[40] ve omuz üzerindeki büyük agraf'dan[41], bu heykelin şahsın bir imparator

38. Delbrueck, aynı eserde, lev. 57,1; lev. 58,3-5; lev. 59,3; lev. 60,1
39. Delbrueck, aynı eserde, s. 11 vd.
40. A. Alföldi, Insignien und Tracht der römischen Kaiser, RM. 50, 1935, s. 65 vd.
41. ibid., s. 65 ve not 4

tasviri olduğu anlaşılıyor. Portre üslûbuna göre bu tasvirin Diocletian ile Constantin devri aralarında yer alabileceğini görmüştük. Zamanını tayin ettiğimiz ve oldukça iyi bir durumda olan bu portrenin bir imparatora izafesi kolay bir iş değildir; çünkü bu devir imparatorlarının bize emin bir surette tanıtan heykeltraşlık eserler pek kıt olduğu gibi sikke tasvirleri de artık eski serahatini kaybetmiştir. Bu pek az mukayese malzemesi arasında, Constantin'in zafer takındaki Licinius portresi[42] ile üslûp ve karakteristik portre hatları bakımından, Side imparator tasviri arasında büyük bir yakınlık görülmektedir. Saç biçimi ve işlenişi, kesin bir surette sınırlandırılmış sakal tasviri, kulakların öne doğru dönük vaziyeti, küçük ve kıvrık çene ve bunun altında beliren gerdan, ince üst dudağa mukabil kalınca alt dudak, derin göz pınarları, nihayet alnın aşağı kısmındaki şişkin kısım Constantin takındaki Licinius'un iki kabartma tasviri ile Side portresini birleştiren vasıflardır. Bütün bunlara rağmen aralarında bazı farklar da vardır. Kabartmalar üzerinde imparator oldukça yaşlı gösterilmiştir. Esasen Licinius 58 yaşında imparator olmuştur[43]. Side heykeli ise imparatoru genç olarak 30-35 yaşlarında göstermektedir. Roma eseri tarihî hakikate sadıkane bir şekilde imparatoru olduğu gibi gösterir. Halbuki Side heykelinde imparatorun yaşlılık hatlarından kaçınılmıştır. Bunun sebebini ideal portre san'atı geleneğinin burada el'an devam etmekte olduğunda aramak lâzımdır. Diğer taraftan imparatorun baş hareketi de diadokh portrelerini hatırlatmakta ve hellenistik geleneğin devamına işaret etmektedir.

---

42. L'Orange, ismi geçen eserde, s. 50 vd., res. 129-132
43. RE. XIII, st. 222

Kazı esnasında heykele ait bulunan parçalar arasında en önemlisi zırhlı gövdedir (env. no. 315 a). Boyundan bir kısım, sağ kol bazuya kadar, sol kol ise bileğe kadar bedene merbud olarak mevcuddur. Sağ kola ait iki parça (env. no. 315 j ve k) kırık kırığa eklenebilmekte, kılıç tutan sol el (env. no. 315 h) ve orta parmağa ait bir parça (env. no. 315 i) bulunmuştur. Fakat bilekten ufak bir parça noksan olduğu için el ile kırık kırığa eklenmemektedir.

Zırhlı gövdenin yüksekliği 75 cm., genişliği 38 cm. ve derinliği ise 45 cm. dir.

Zırhın altına kısa kollu bir tunica giyilmiştir. Zırhın omuz püsküllleri altından görülen tunica kollarının kıvrımları iki kolda mütenazır yumuşak ve ahenkli bir şekilde işlenmiştir. Zırh itinalı bir şekilde kabartmalarla süslenmiştir. Göğüste fazla harap durumda bir Medus başı bulunmaktadır. Karın kısmında antitetik iki grifon tasvir edilmiştir. Bunlar, aslan gövdeli ve pençeli, kartal başlı, at yeleli ve kartal kanatlı olarak gösterilmişlerdir. Profilden tasvir edilmiş olan bu grifon'lardan soldaki 26,1 cm., sağdaki 21,5 cm. yüksekliğindedir. Bu fark Vucüdün hareketi dolayısile zırhın hafif kırışmasından ileri gelmiştir, çünkü vucüd belden sağ tarafa doğru iyiktir. Bu suretle sol omuz kalkık sağ omuz inik vaziyettedir. Vucüd sol tarafta gerilerek açılmış ve sağ tarafta bükülerek kısalmıştır. Grifon'lar birer ön ayakları ile birbirine temas etmekte, diğerleri ile stilize fiiz kıvrımları üzerine basmaktadırlar. Belo bağlanmış olan 4,2 cm. genişliğinde bir kemer iki grifon'un arasında düğümlendikten sonra, grifon'ların kanatları önünde simetrik bir şekilde sokulmuş ve serbest kalan uçları böylece

kemere

grifon'ların bacakları arasından aşağı sarkmaktadır. Zırhın yakası dört köşe açıktır. Aynı şekildeki tunica yakası bunun kenarından 1 cm. kadar gözükmektedir. Zırhın kolları üst üste iki sıra, uçları püsküllü deri bandlardan teşekkül etmektedir. Bunların genişliği 5 cm. dir, fakat üst sıradakilerin boyları daha kısa (9,5 cm.) alt sıradakilerin boyu ise (12,8 cm.) dir. Sağ omuzdan aşağı 4,9 cm. genişliğinde ve 23,7 cm. uzunluğunda bir kayış uzanmaktadır; bunun ucunda bir halka ve halkanın altında kalp şeklinde bir uç vardır. Bu band zırhı tutturmaya mahsusdur. Sol omuza paldamentum'un bir kısmı toplu bir kumaş yığını halinde konulmuştur, bunun üzerine de büyük bir agraf iliştirilmiştir. Paldamentum'un geriye kalan kısmı arkaya atılmış ve dirseğin altından tekrar öne alınarak burada kolun aşağı kısmına dolandıktan sonra aşağı sarkmaktadır. Paldamentum'un kıvrımlara arkada kabataslak gösterilmiş fakat ön tarafta itinalı işlenmiştir. Bu da, ensede bulunan destek gibi, heykelin arkadan görünmeye müsaid olmadığına işaret eder. Esasen heykelin bir niş önünde bulunmuş olması da bu hususu izah eder. Agraf paldamentum'dan bir parça ile birlikte ayrı bir parça halinde (env. no. 315 b) bulunmuştur. 13,3 cm. yüksekliğinde ve 13,7 cm. genişliğinde olan bu parça koptuğu yere kırık kırığa uymaktadır. Üst satha fazla aşınmıştır. Paldamentum'a ait iki küçük parça (env. no. 315 c, d) hem biribirile kırık kırığa eklenmekte hem de zırh üzerindeki yerlerine intibak etmektedirler. Bunlar agraf'ın ucundan yakanın kenarından aşağı uzanan paldamentum kıvrımının ucunu teşkil ederler. Paldamentum'a ait diğer bir parça (env. no. 315 e) sol omuzdan aşağa inen kıvrım ucunu teşkil etmektedir. Uzunluğu 9, 3 cm., genişliği 10,1 cm.,

kalınlığı 6,1 cm. olan bu parçayı heykel üzerindeki yerine yerleştirmek mümkündür. Aynı parça ile 5,5 cm. uzunluğunda, 5,1 cm. genişliğinde ve 2,2 cm. kalınlığında diğer bir parça (env. no. 315 f) kırık kırığa eklenmektedir. Heykele ait sol el bir kalaç tutmaktadır, (env. no. 315 h). Kılıcın yalnız sapı kalmıştır. Kırık olan orta parmak bulunmuştur, yüzük parmağı ile küçük parmağın uçlara noksandır. El itinalı işlenmiştir. Üst sathın kısmen fazla aşınmış olmasına rağmen, bazı yerlerde cild altından damarların dahi tebarüz ettirildiğini görüyoruz. Kılıcın sapı haç şeklindedir, sapın ufkî kolunun bir ucuna baş parmak dayanmakta, diğer ucu üzerinden yüzük parmağı ile küçük parmak dönüp avuç içinde yumulmuşlardır. El bu suretle gerilmiş bir vaziyettedir. İşaret parmağı ile orta parmak düz olarak kılıcın üzerine uzanır. Kılıcın buradan aşağı kısmı mevcud değildir. Esasen burada bulunan bir delik aslında bu mevcud olmayan kısmın ayrı bir parçadan işlendiğini açıklar.

Heykele ait bazu ve dirseği ihtiva eden bir parça (env. no. 315 j) gövdeye merbud kalmış olan sağ kol ile kırık kırığa eklenmektedir. Uzunluğu 18,3 cm., kalınlığı 13,8 cm. olan bu parça aşağıdan diğer bir parça ile eklenmektedir (env. no+ 315 k). Kolun dirsekten aşağı kısmına ait olan bu parçanın uzunluğu 17 cm., genişliği 11, 3 cm. dir. Bu iki parça sayesinde heykelin sol kolunun vaziyeti hakkında bir fikir edinmek mümkündür. Kol hafif arkaya çekik ve dirsekten bükülüdür. Sol kolun aşağı kısmına ait bir parça da (env. no. 315 l) heykelle kırık kırığa eklenebilmektedir. 31 cm. uzunluğunda ve 19 cm. kalınlığında olan bu parça dirsek ile bilek arasına aittir. Fotoğraflar. (res. 21-25) heykele ait başlıca parçalar muvakkat bir şekilde

yerlerine yerleştirildikten sonra çekilmiş olduklarından, heykelin ileride yapılacak restorasyonundan sonra,alacağı şekli gösterirler.

Gövüste Medus başı ve karın kısmında antitetik grifon'lar bulunan zırh süslerine Roma san'atında sık raslanır. Augustus devrine ait Mars Ultor heykeli ve variasyonlarının[44] zırh süsleri aynı elemanlardan teşekkül etmektedir. Yalnız grifon'ların arasında birer ön ayaklarını dayadıkları birer şamdan mevcuddur. Diğer bir fark da grifon'ların başlarının birbirlerinden ayrı istikamete çevrilmiş olmasıdır. Herkulanoum'da bulunmuş olan Titus'un zırhlı heykelinin[45] göğsü paludamentum ile örtülü olduğu için Medus başı görünmüyor, fakat karın kısmı üzerinde antitetik grifon'lar mevcuddur. Bunların arasında şamdan vardır, başları ise birbirine dönüktür. Side zırh tezyinatının en yakın analoglarını Antoninus'lar devrinde buluyoruz. Bu hususta Dresden'deki Antoninus Pius'un zırhlı heykeli[46] zikredilebilir. Bu heykelin göğsünü süsleyen Medus başı Side heykelinin çok harap durumda olan aynı bezenesi hakkında tamamlayıcı bilgi vermektedir. Grifon'ların şekli ve bunların üzerinden geçerek ortalarında düğümlenen kuşak her iki heykelde de aynıdır. Hatta grifon'ların üzerine bastıkları filiz desenleri de birbirine benzer. Zırh tezyinatından başka, paludamentum'un şekli ve kılıç tutan sol kolun vaziyeti iki heykelde aynıdır. Antoninus'lar devrinde bu zırh tezyinatının yalnız Roma'da değil eyaletlerde de fazla revaçta

---

44. A. Hekler, Beitraege zur Geschichte der antiken Panzerstatuen. Öst.Jh. cild XIX-XX, 1919, s. 160 vd., res. 119-121; S. Jones. A Catalogue of the Ancient Sculptures, 1926, s. 39, no.40, lev. 7
45. KiB, 403, 2
46. M. Wegner, Die Herrscherbildnisse in Antoninischer Zeit,lev.5

olduğunu, İskenderiye müzesinde bulunan Marcus Aurelius'un zırhlı heykeli[47] ve Ephesos'daki aynı imparatorun zafer anıtına ait kabartma[48] üzerindeki imparatorun zırhlı tasviri açıklar. Side imparator heykeli bu zırh tipinin tetrarkhi devrinde de devam ettiğini göstermektedir.

8. Kadın Portre Başı (env. no. 6) x 6

Side kazıları esnasında şimdiye kadar bir tane kadın portresi bulunmuştur. Bu baş ön raporda[49] açıklandığı gibi fazla harap bir durumda ele geçmiştir. İşçiliği itinasız olup Roma realist portre sanatının esaslarına dayanan bir eserdir. Saç modasına göre M.S. III. yüzyılın 2nci çeyreğine tarihlendirilmektedir.

47. E. Wegner, aynı eserde, lev. 17
48. G. Rodenwaldt, Die Antike, s. 631
49. A.M.Mansel, E. Bosch, J. İnan, 1947 Senesi Side Kazılarına Dair Ön Rapor, Vorlaufiger Bericht über die Ausgrabungen in Side im Jahre 1947, s. 31,32, lev. XXXII, 81-83

II. KADIN HEYKELLERİ

Side'de bulunan kadın heykellerini iki grupta toplayabiliriz. Birinci grup mytholoşik figürlerden ikinci grup ise giyimli portre figürlerinden müteşekkildir.

Birinci gruba ait yalnız Hygieia heykeli (res. 26-29) başı ile birlikte ve oldukça tam bir durumda elimize geçmiş bulunuyor. Köylüler tarafından 1908 senesinde meydana çıkarılmış olan Hera heykeli de[50] oldukça iyi muhafaza edilmiştir. Aphrodite (res.30) ve nymphe (res.31-32) heykellerinin ise pek cüz'i kısmı elimize geçmiştir. Bu gruba ait sonuncu eser olarak inceleyeceğimiz Fortuna heykelciği ise başa müstesna oldukça iyi bir durumda elimize geçmiş bulunuyor.

Giyimli portre heykellerinin hiç birinin başı mevcud değildir. Fakat bunlar, muhtelif tiplere numune teşkil ettikleri için önemlidirler. İyi bir talih eseri olarak bu parçalar bize Side heykeltraşlığını muhtelif cepheden tanıtmağa elverişlidirler.

MYTHOLOJİK TASVİRLER

1. Hygieia Heykeli (env. no. 340-340 c) (81)

(res. 26-29)

M binasının sol kanadının orta nişinde bank'ın üstünde dört parça halinde bulunmuştur. Fotoğraflar, bu parçalar muvakkat bir şekilde üst üste oturtulduktan sonra alınmıştır. Birinci parça (env. no. 340) başa, ikinci parça (env. no. 340 a) bedene ,

---

50. Rott, Kleinasiatische Denkmaeler, s. 62, res. 24

üçüncü parça (env. no. 340 b) kalçadan aşağı dizin altına kadar olan kısma, dördüncü parça (env. no. 340 c) dizden aşağı kısma aittir. Sol kol dirsekten ve sağ kol da bilekten kırıktır, ve parçaları da bulunmamıştır. Sol ayak mevcud, fakat sağ ayak ve elbisenin etek uçları kaide ile birlikte kırılmıştır. Burun ağız ve yanaklar zedelenmiştir.

Beyaz ince grenli mermerden yapılmış olan bu heykelin yüksekliği 213 cm., genişliği 50 cm. ve derinliği 43 cm. dir.

Tanrıça (res. 26) etekleri yerlere kadar sürünen uzun ve kolsuz bir khiton giymiştir. Gayet bol kumaştan yapılmış olan bu elbise hemen göğüs altından ince bir kuşakla sıkılmış olup, sık pililer halinde şakulî kıvrımlar teşkil etmektedir. Bu khiton-un üzerinde kısa ve oldukça kıt kumaştan yapılmış bir himation vardır. Kumaşın bir uzun tarafının kenarı kalın bir rulo teşkil eder vaziyette kırıştırıldıktan sonra ortası sağ dirsek hizasına gelmek üzere bedene sarılarak sol omuz üzerinden yarısı önden arkaya, diğer yarısı da arkadan öne atılmıştır. Serbest uçlar önde ve arkada şakulî kıvrımlar teşkil ederek sert bir şekilde aşağı doğru sarkarlar. Himation'un eteği sağdan sola doğru yükselerek mail bir şekil almıştır. Sol koltuk altından bir noktadan çıkan mail kıvrımlar khiton'un sathına yayılırlar. Vucûd iskeletini sağ bacak taşımakta, sol bacak ise serbest bir vaziyette yana ve geriye çekilmektedir. Bu bacağın konturu kısmen, diz ve topukta (res. 27) olduğu gibi, elbisenin altından belirmektedir. Ayak burnu ise elbisenin dışına çıkar. Tanrıça çok sakin ve vakur bir pozda tasvir edilmiştir. Heykelin arkası itinasız işlenmiş ve ensede destek vazifesini gören bir çıkıntı bırakılmıştır. Bunlardan heykelin yalnız önden görünmeye müsaid olduğu

anlaşılmaktadır. Aynı zamanda başın yukarı kısmının kesik olarak (res. 29) işlenmiş olması da, heykelin ancak yüksek bir niş içinde durduğuna işaret eder. Esasen bulunduğu yer de bize heykelin zemin seviyesinde değil yüksekte durduğunu göstermiştir. Heykelle aynı zemin satha üzerinde durarak çektiğimiz fotoğrafların, esas tesiri veremiyeceği açıkâr olduğu gibi, nispetlerinin gayri tabiî görünüşünün de aşağıdan yukarıya doğru seyredildiğinde bertaraf olacağı düşünülebilir.

Sıhhat tanrıçası Hygieia burada genç, iri ve kuvvetli güsterilmiştir. Ortada ayrık ve dalgalı olarak iki yana taranmış saçlar (res.28), kulakların mühim bir kısmını örttükten sonra arkada bir topuz halinde (res. 29) toplanmıştır. 2 cm. genişliğinde bir band da diadem olarak başı süsler. Tanrıçanın sağ koluna dolanmış olan yılan, babası Asklepios gibi onun da atribü'südür.[51]

Duruş motifi ve kıvrım sisteminde M.Ö. IV. yüzyılın havası sezilen bu heykel orijinal bir eser olmayıp replik'leri vasıtasile tanıdığımız bir heykelin kopyasıdır. Palazzo Pitti de muhafaza edilen Hygieia[52] tasviri ile Side heykelini karşılaştıracak olursak, duruş motifi, kıyafet ve saç biçimi bakımından aralarında büyük bir benzerlik mevcud olduğu görülür. Floransa repliği daha tam bir durumda olduğundan Side heykelinin noksan kolları hakkında bir fikir vermektedir. Tanrıça sol elinde tuttuğu tabaktan sağ koluna dolanmış olan mukaddes hayvanı yılana su içirmekte veya yemek yedirmektedir. Yalnız Floransa heykelinde kopist elbiseyi daha şeffaf olarak göstermiştir. Side heykelinde

---

51. Thraemer, Roscher, Myth. Lex. I, 2, st. 2788
52. E.A., no. 227; Clarac 553, 1172

khiton kolsuz. Floransa replikinde ise yarım kolludur, fakat bu gibi farklara replik'ler arasında çok defa raslanır. Diğer replik-lerden bir tanesinin mahiyetinin kopist tarafından değiştirildiği görülür.[53] Üçüncü replik de [54] bazı değişiklikler gösterir. Band yerine ufak hilâl şeklinde bir diademe maliktir. Burada da diz ve göğüsler Side replikine nazaran daha bariz bir şekilde elbisenin altından belirtilmiştir.

Bu replik'lerin orijinali Horn[55] tarafından M.Ö. IV. yüzyılın sonlarına tarihlendirilmektedir. Bu tip, terrakotta tasvirlerinden anlaşıldığı gibi, geç hellenistik devirde de kullanılmıştır[56]. Fakat burada zamanın zevkine göre bazı değişik-liklere maruz kalmıştır.

Side heykelinin başı da orijinalinin IV. yüzyılın 2nci yarısına tarihlendirilmesi icab ettiğini gösterir. Saçların tanzim şekli, başın tipi, Praksiteles'in eserlerini hatırlatır. Knidos Aphroditesi'nin başı [57] ile karşılaştırılacak olursa aralarında büyük bir benzerlik mevcud olduğu görülür. Saçların tanzim şekli iki başta da aynıdır. Ortadan ayrıldıktan sonra iki yandan kulakların üzerine doğru inen saçların alında üçgen bir satıh açıkta bırakması iki baş için de karakteristiktir. Kaşların, gözlerin dış ucuna doğru inik şekli, gözlerin hafif kısılmış gibi tasvir ediliği, alından girintisiz olarak inen

53. E-A, no. 916
54. ibid., no. 1828
55. Horn, Stehende Weibliche Gewandstatuen, 1931, s. 85
56. ibid., lev. 30,3
57. J. Charbonneaux, Klassische Plastik der Griechen, 1949, res. 97

Yunan burnu,ufak fakat kalınca dudaklı a"ız, bu başların ikisinde de aynıdır. Yüzün oval şekli ve baştaki ensiz band da iki başın akrabalı"ını tebarüz ettirmektedir. Bu benzerlik Hygieia heykelinin orijinalinin Praksiteles'in san'at çerçevesine naledilmesini icab ettirir.

Elbise kıvrımlarında, bilhassa mantonun kenar kıvrım rulosunda burgu aletinin kuvvetli bir şekilde kullanılmış ve çıplak vucüd kısımlarının mükemmel bir şekilde perdahlanmış olması bu heykelin yapılış tarihini Antoninus'lar devrine koymamızı mümkün kılar.

2. Yarı Giyimli Aphrodite (env. no. 281) 83

(res. 30)

Kazılardan önce köylüler tarafından ilkokul binasının bir odasında meydana getirilen koleksiyona ait bir parçadır. Heykel belin biraz yukarısından kırık olup vucüdün yalnız aşağı kısmı mevcuddur.

Saramtrak ve ince grenli mermerden yapılmış olan bu parçanın yüksekliği ~~23,5~~ 45 cm. ve ~~derinliği 22~~ Derinlik 14.5cm gen: 22,5 cm., ~~derinliği~~ 6,5 cm. dir.

Sol tarafta bir payeye yaslanmış olan bu figür sol ayağının burnunu payenin kaidesine dayamıştır. Sağ tarafta kalça büyük bir kavisle dışarıya doğru çıkmıştır. Vucüdün aşağı kısmını saran manto, belden yukarısını kısmen açıkta bırakarak sol tarafta toplanmıştır. Burada şimdi mevcud olmayan sol kola dolandıktan sonra, zikzag kıvrımlar teşkil ederek ön tarafta payeyi kaideye kadar tamamen örter. Sağ tarafta manto kıvrımları derin ve kavisli yivler meydana getirerek kalçanın bu taraftaki

hareketini destekler. Sol dizin bükülmesinden buradan aşağıya kalın şakulî bir kıvrım iner. Bundan dolayı etekte biraz yukarı çekilmiştir. Payenin diğer kısmında raspa izleri bertaraf edilmemiştir. Heykelin pek az, fakat karakteristik bir kısmı elimize geçmiş olduğu için bilinen bir Aphrodite tipi ile alâkası derhal göze çarpmaktadır. Göbek ve etrafında, üst satıh muhafaza edildiğinden, belden yukarı vucüdün kısmen çıplak tasvir edildiğinde şüphe yoktur. Bu heykelin diğer karakteristik vasfı sol taraftan bir payeye yaslanması ve sol ayak burnunu paye kaidesine dayamasıdır. Bu suretle İstanbul müzesinde muhafaza edilen Priene'den[58] gelme küçük bir heykel ile benzerliği açıkârdır. Yalnız duruş motifi ve vucüdün yarı çıplak tasvir edilmiş olması değil, mantonun kıvrım sistemi de bu heykellerin aynı orijinale dayandığını teberüz ettirir. Bir tarafta payeye yaslanma ve bunun neticesi olarak aksi tarafta kalçanın dışarı doğru çıkması şüphesiz ki Praksiteles'in eserlerini hatırlatır. Bu san'atkârın eserleri ile, meselâ Apollon Sauroktonos[59] veya Hermes[60] ile Side heykelini karşılaştıracak olursak burada yaslanma motifinin daha mubalâğalı olduğunu görürüz. Kıvrım sisteminin huzursuzluğu ve sol bacağının dizden bükülerek ayağın payeye dayanması da bu huzursuz teşiri arttırır. Bu vasıflar orijinalin hellenistik devire mâledilmesi lâzım geldiğini gösterir. Esasen Mendel de[61] orijinali M.Ö. III-II. yüzyıla tarihlendirmektedir.

---

58. Mendel Cat. II, s. 100 vd. no. 359; Wiegand-Schrader, Priene, 1904, s. 370-371, fig. 466
59. KiB. 294, 3
60. ibid., 294, 1
61. Mendel Cat. II, s. 101

Bu tipin yalnız Aphrodite'ye münhasır kalmayıp Apollon[62] ve Hermaphroditeye[63] de tatbik edildiği, çok sevildiği hakkında bir fikir vermektedir. Aphrodite tipinin bilhassa terrakotta figürlerde[64] pek çok variasyonlarına raslanır. Side heykelinin yukarı kısmı hakkında Priene heykeli sayesinde bir fikir edinmek mümkündür. Fakat bu heykelin de kolları, esasen yapılaştan ekli olan yerlerinden koptuk olduğundan bu hususta tamam bir fikir verememektedir. Bu heykel Side heykeli ile ağağa yukarı aynı ebʻadda ve işçiliği de pek iyi değildir.

3. Nymphe Heykeli (env. no. 326) × (76)

(res. 31 ve 32)

Agora'nın güney doğu kapısının kazısı esnasında dış tarafta bulunmuştur. Bir kaya üzerinde oturur vaziyette tasvir edilmiş olan heykelden, elbisesinin etek kısmı, kayaya dayadığı sol eli ve sağ bacağın diz ile bilek arasına ait kısmı kalmıştır.

İnce grenli sarımtrak mermerden yapılmış olan, bu parçanın yüksekliği 60 cm., genişliği 65 cm., derinliği 43 cm. dir.

Bir kaya üzerine soldan sağa doğru oturmuş olan Nymphe, sol elini, avucu tamamen intibak etmek üzere kayanın bu kısmını örten elbise üzerine dayamıştır. Dayanmadan mütevellid bilek elin üzerine sert bir vaziyette bükülmüş, elin tarafı yayılmış ve parmak araları açılmıştır. Geniş ve yumuşak kıvrımlar teşkil

---

62. Milet I,9, lev. XXVIII
63. KiB. 377, 4; Bulle, Gnomon, 1926, s. 333
64. Küster, Die griechischen Terrakotten, lev. 88, s. 84;
D. Bur, Terra-Cottas from Myrina in Museum of Fine Arts, 1934, no. 10, s. 33-34

eden elbise yalnız vucüdün aşağı kısmını değil aynı zamanda kayanın mühim bir kısmını da örtmektedir. Kıvrım sisteminden elbisenin kalın ve yumuşak bir kumaştan yapılmış olduğu anlaşılmaktadır. Vucüdün belden aşağısını örten elbise sağ bacağın dizden aşağı kısmını açıkta bırakmaktadır. Bu bacak kayaya intibak ederek aşağı doğru sarkmaktadır. Bu pek az kısmı elimize geçmiş olan, heykelin bütünü hakkında bir fikir edinmekte zorluk çekmeyiz, çünkü bu figür pek çok kopyalarından anlaşıldığı gibi, antik devirde fazla revaç bulmuş sevimli bir gruba aittir. Dansa davet ismini taşıyan, kaya üzerinde oturan Nymphe ile karşısında ayakta duran bir Satyr'den müteşekkil, bu grubun rekonstrüksiyonunu W. Klein'e müteşekkiriz.[65] Nymphe'nin Furtwaengler tarafından verilen replik listesine Klein[66] iki tane daha ilâve etmiş, bu suretle sekiz aded replik tesbit edilmiştir. Side parçası, dansa davet grubunun Nymphe'sinin yeni bir repliğini teşkil etmektedir. Burada diğerlerinden farklı olarak kayada 2,9 cm. çapında bir delik mevcuddur. Bundan bu repliğin bir çeşme figürü olarak kullanıldığı anlaşılır. Lippold'un[67] tesbit ettiği gibi çok defa bir gruba ait figürlerden yalnız bir tanesi kopya edilerek başka bir husus için kullanılırdı. Bu münasebetle dansa davet grubu Nymphe'sinin de çeşme figürü olarak kullanıldığı gene aynı müellif tarafından misal olarak zikredilmektedir. Çeşme figürü olarak kullanılan iki replik [68] Side repliğinden

---

65. W. Klein, Die Aufforderung zum Tanz, eine Wiedergewonene Gruppe des antiken Rokoko, Z. f.bil.K. N.F. XX, H. 5, s.101vd res. 9, 10
66. İbid., s. 101, not 3; s.104, not. 2; W. Klein, Vom antiken Rokoko, s. 25, not 54; s. 179
67. G. Lippold, Kopien und Umbildungen, s. 169
68. W. Klein, aynı eserde, s. 102; s. 101 not 3, no. 5 ve 6

farklıdır, çünkü bunlar sol ellerini, suyun akmasına temin eden bir testi üzerine dayamaktadırlar. Side repliğinde ise böyle bir testi mevcud değildir. Belki bu heykel, çeşme figürü olarak kullanılan diğer iki replik gibi doğrudan doğruya bu iş için yapılmamış, bilâhara çeşme figürü olarak kullanılması icab ettiğinde kayaya delik açmak mecburiyeti hasıl olmuştur. En mükemmel ve orijinale en yakın[69] replik Brüksel'de Musées Royaux du Cinquantenaire'de[70] muhafaza edilmekte olup Klein tarafından rekonstrüksion için kullanılmıştır. Bu replik ile Side repliğini karşılaştıracak olursak aralarında bazı farklar görülür. Brüksel repliğinde Nymphe'nin üzerine oturduğu kaya tabiî şekilde girinti ve çıkıntıları havidir. Halbuki Side parçasında kaya düz olarak işlenmiştir; eğer diğer replik'lerden Nymphe'nin bir kaya üzerinde oturduğunu bilmeseydik,burada kaya kastedildiğini anlamakta zorluk çekerdik. Side repliğinin diğerlerinden bir farkı da elin doğrudan doğruya kaya üzerine dayanmayışıdır. San'atkâr elin altına elbisenin bir kısmını koymakla onun yumuşak bir satıh üzerine istinadını temin etmiştir. Vücûdün aşağı kısmını örten elbisenin kıvrım sistemi de Side repliğinde farklıdır. Brüksel repliğinde elbisenin daha ince kumaştan yapılmış olduğu anlaşılıyor. Sol bacağın sağın üzerine atılmasından mütevellid derin kıvrımlar iki replik'te de biribirine benzer, fakat sağ tarafta kayanın bir kısmını örten elbisenin kıvrım sistemi tamamen farklıdır. Side repliğinde daha vazıh bir kıvrım sistemi ile karşılaşıyoruz. Brüksel repliğinde mail ve şakulî hatlar biribirini kesmektedir, onun için kıvrım sistemi daha hareketli ve

69. W. Klein, aynı eserde, s. 105 ve not 1
70. Cumont, Catalogue des Sculptures et Inscriptions Antiques no. 17 (A. 1142) s. 25 vd. res. 14

canlı bir manzara arzeder. Elin vaziyeti de iki replik'de farklıdır. Brüksel repliğinde parmaklar kayanın burada sona eren ucunu takiben kıvrık, Side parçasında ise el uca kadar varmamakta ve düz olarak istinad etmektedir. Side repliğinde sağ bacağın vaziyeti de diğer replik'lere benzemez; sağ tarafa doğru mail vaziyette çekilmiş olup bileğe kadar kayaya intibak eder. Halbuki Brüksel repliğinde hem düz olarak inmekte hem de kısmen kaya sathından kurtularak tam plastik işlenmiştir.[71] Bu karşılaştırmalardan, Side repliğini yapan san'atkârın oldukça serbest çalıştığı anlaşılır. Gerek elbise kıvrımlara gerekse iyi bir şekilde muhafaza edilmiş olan sol el heykelin itinalı bir şekilde işlendiğini gösterir. Eteğin kenarındaki sık da yalnız bu replik'de mevcuddur. Bu parça sayesinde hem antik devir Rokoko san'atının meydana getirdiği sevimli "dansa davet" grubunun Nymphe'sinin replik listesine bir tane daha ilâve etmiş oluyor, hem de Side kopyacılık san'atı hakkında bir fikir edinmiş oluyoruz. Kopist burada esas motife bağlı kalmakla beraber teferruatta tamamen serbest çalışmakta, kendi zevkine göre bazı ilâve ve değişiklikler yapmaktan çekinmemektedir ki bu da kendi san'at kabiliyetine olan güvenciinin bir ifadesidir. Heykelin elbisesi daha az perdahlı buna mukabil çıplak bacak mükemmel bir şekilde perdahlanmıştır. Bu şekilde cild ile saç veya elbise arasında kontrast teminine bilhassa Antonimus'lar devrinde ehemmiyet verildiğine göre bu eserin yapılış tarihini M.S. II. yüzyıla koyabiliriz.

---

71. Klein, aynı eserde, res. 9

4. Fortuna Heykelciği (env. no. 165; 165 a) 165

(res. 33-36)

Heykelcik, agora'yı müteakip sütunlu cadde üzerindeki evin kazısı esnasında iki parça halinde bulunmuştur. Heykelciğin başı, elleri ve sağ tarafındaki dümenin sapı noksandır. Fotoğraflar, parçalar üst üste oturtulduktan sonra çekilmiştir. Ek yeri siyah bir çizgi halinde tefrik edilmektedir.

Beyaz ince grenli mermerden yapılmış olan heykelcik kaidesi ile birlikte 26,6 cm. yüksekliğindedir. Kaidenin yüksekliği 3,8 cm., genişliği 11,8 cm, derinliği ise 6,7 cm. dir.

Uzun bir khiton üzerine yine uzun bir himation giymiştir. Khiton hemen göğüs altından bir kemerle sıkılmıştır. Himation sağ koltuk altından vucüde dolanarak sol omuz üzerinden önden gelen uç arkaya atılmış, arkadan gelen uç da omuz ve kolu örterek yandan aşağıya iner (res. 36). Vucüd sikletini sol bacak taşımakta, sağ bacak ise dizden sert bir şekilde (res. 33 ve 35) bükülerek geri çekilmiş olup ayak yalnız burnu ile yere temas eder. Ayaklarında sandallar vardır. Kaide alt ve üst tarafta silmeli olup ortasında derin bir trakhylos ihtiva eder, köşeleri ise yuvarlatılmıştır. Sağ tarafta ayağın yanındaki kürre kaidenin kenarından dışarı taşmaktadır. Bu kürrenin üzerine mail vaziyette gemi dümeni konmuştur. Baldır hizasında bir destek vasıtasile heykele ilişiktir. Heykelin kalçasında kalıntısı görülen destek de her halde dümenin sapını figürle bağlıyordu. Sağ kol aşağıya ve öne doğru uzatılmıştır, herhalde eli ile dümenin sapını tutuyordu. Sol kol dirsekten bükülerek öne doğru uzatılmıştır; kolun vaziyetinden elinde bir cisim tuttuğu şüphesizdir. Kolun yukarı kısmında ve omuzda görülen izlerden

sol elde tutulan cismin omuza kadar uzandığı anlaşılmaktadır. Aşağı kısmında avucun içine girecek kadar ince ve yukarıya doğru gittikçe kalınlaşan bu cismin bir bereket boynuzu olacağı düşünülebilir. Figürün bu cismi taşıma tarzı da bu fikri teyid etmektedir.

Sol elinde bereket boynuzu tutan ve sağ elini dümene dayamış olan figürlere Romalılar devrinde pek sık rastlanır[72]. Bukadar sık rastlanan bu tip güphesiz meşhur bir kült heykeline dayanıyordu[73]. Romalılar zamanında birçok atribü'ler ilâvesile[74] mahiyeti değiştirilen bu tip aslında bir Tykhe tasviri olarak M.Ö. IV. yüzyılda meydana getirilmiştir[75]. Side heykeltıraşı bereket boynuzu ile birlikte atribü olarak küre üzerine dayadığı bir dümeni tutmaktadır. Bu atribü'ler Romalılar tarafından Tykhe'nin Fortuna'ya tadilinde ilâve edilmiştir. Dümen mukadderatın onun elinde olduğunu, küre ise kudretinin bütün dünyaya şamil olduğunu ifade eder.

Side heykeltıraşı duruş motifi, kıyafet ve atribü'leri bakımından Braccio Nuovo'da muhafaza edilen Fortuna heykeli ile büyük bir benzerlik gösterir[76]. Yalnız himation'un şekli

---

72. Roscher, Myth. Lex., I, 2, st. 1503 vd.
73. Ziegler, RE VII A 2, st. 1684
74. Waser, Roscher, Myth. Lex. V, st. 1380
75. Lippold, Kopien und Umbildungen, s. 214 ; Amelung, Die Skulpturen des Vaticanischen Museums, metin cild I, s. 102; S. Johnes, A Catalogue of the Sculptures, Rome, metin cildi, s. 90, no. 27
76. Amelung, Die Sculpturen des Vaticanischen Museums, 1903, cild I, metin, s. 101-103, lev. 13 no. 86

biraz farklıdır. Burada himation başın üzerine çekilmiştir. Bu Roma adeti herhalde kopistin bir ilâvesidir. Side heykelci"inde (res. 34) manto başın üzerine çekilmemiştir. Sağ omuzundaki bir bukle kalıntısından ensesinin kalmış kısmından saç biçimini tasavvur etmek mümkündür. Saçlar arkada yukarlak bir topuz halinde toplanmıştır. Bu topuzun iki yanından birer uzun bukle omuzlara do"ru inmektedir. Bu suretle Braccio Nuovo heykelinin saç biçiminden pek farklı olmadığı anlaşılmaktadır. Side heykelci"inde elbise kıvrımları tabiî ve plastik şekillerini kaybetmeye başlamıştır. Arkada pek sathî işlenmiş olan kıvrımlar (res.34) ön tarafta (res. 33) yalnız esas hatları ile belirtilmiştir. bilhassa khiton'un kemerin sıkmasından mütevellid kırışıklıklarında negativ kıvrım üslûbunun ilk emareleri sezilir ki bu da heykelci"in oldukça muahhar bir devirde yapılmış olduğuna işaret eder. Buna ra"men heykelcik iyi muvaffak olmuş bir eserdir. Küçük eb'adına ra"men abidevî bir üsluba dayandığını ifade edebilmektedir.

GİYİMLİ PORTRE Heykelleri

I. Giyimli Kadın Heykeli (env. no. 320,320 a)

59

(res. 37-39)

Şehir kapısının on birinci payesini müteakip bugünkü yolun kenarında iki parça halinde bulunmuştur. Baş ve eller noksan olup sol baca"ın yukarı kısmında üst satıh zedelenmiştir. Birinci parça (env. no. 320 a) kaide ile birlikte dizden aşağı kısmı ihtiva eder. İkinci parça (env. no. 320) dizden yukarı omuza kadar olan kısımdır. Foto"raflar, kırık kırığa uyan parçalar üst üste konulduktan sonra çekilmiştir.

Heykelin yüksekliği 166 cm.,genişliği 58 cm., derinliği 32 cm., kaidenin yüksekliği 8,5 cm. dir.

Beyaz ince grenli mermerden yapılmış olan bu heykel ince uzun ve zarif yapalıdır. Etekleri yerlere kadar uzanan ince bir kumaştan yapalmış khiton ile bunun üzerine gene ince kumaştan bir himation giymiştir. Bu suretle vucüd şekilleri iki elbisenin altında plastik bir şekilde tebarüz etmektedir. Khiton'un yakası yuvarlak açılmıştır. Sol tarafta kıvrımlar şakulî inmektedir. Sol bacak vucüd sıkletini taşımakta ve yalnız yukarı kısmında az plastik olarak elbise altından tebarüz etmektedir. İki bacak arasından inen şakulî kıvrımlar kaide üzerinde yelpaze şeklinde açılırlar. Serbest bacak dizden bükülerek geriye çekilmiş ve yalnız ayak ucu yere temas etmiştir. Burada da kıvrımlar dize kadar şakulî inerler, baca'an açık kısmında kumaş ıslakmış gibi baca'a sarılarak şekillerini tebarüz ettirir. Aya'an geriye çekilmesinden mütevellid boşlukta hasıl olan derin kıvrımlar ayak üzerine do'ru dönerler. Elbise çok uzun oldu'u için ayakların yalnız uçları dışarıya çıkar. Himation'un,boynun iki tarafındaki kenar kıvrımlarının kalınlığından başı örtmüş oldu'u anlaşılır. Arkadan baş üzerinden omuz ve sırtı örterek öne alınan himation'un sol ucu zikzag kıvrımlar teşkil ederek diz hizasına kadar iner. Di'er ucu ensiz tarafın,püsküllerinden anlaşıldı'ına göre,yukarı çekilmiş oldu'undan burada üç köşe bir ünlük şeklini almıştır. Kollar tamamen bileklere kadar himation'un altında kalmıştır. Mantonun kıvrım sistemi çok canlı ve hareketlidir. Başın iki yanından inen, mantonun uzun taraflarından birinin kenar kıvrımı sol dirsek hizasında bir noktada birleşir. Mantonun altında kalan sol gö'üs münhani bir kıvrım ile mahirane

bir şekilde tebarüz ettirilmiştir. Himation'un diğer uzun tarafının kenar kıvrımı mülâyim münhaniler teşkil ederek sağ bilek üzerine ve oradan diğer uzun tarafın kenar kıvrımlarına ulaşır. Bundan başka himation'un bütün satıh oynak kıvrımlarla canlandırılmıştır. Arkada elbise kıvrımları sathî bir şekilde işlendiğinden heykelin ancak önden görülmek üzere işlendiği anlaşılır. Dar kenarı püsküllü himation'lara Pudicitia tipinde yapılmış heykellerde rastlanır![77] İstanbul müzesinde muhafaza edilen Magnesia'dan gelme bir heykelde[78] de himation'un kenarı da süslüdür.

Bol ve ince kumaştan yapılmış khiton'un yerlere kadar uzun oluşu, iki bacak arasından inen şakulî kıvrımların kaide üzerinde yelpaze gibi açılışı, serbest bacağın elbisenin altından plastik bir şekilde tebarüz ettirilmiş olması, vucüdü sıkı bir şekilde saran mantonun başı da örterek yalnız elleri dışarıda bırakması bu heykeli Pudicitia tipi[79] heykellerle yaklaştırıyorsa da kolların hareketi onlardan farklıdır. Pudicitia tipinin bir variasyonunu teşkil eden bu heykel tipinin orijinalini de hellenistik devirde aramak icab eder. Başı bulunmamış olan bu heykelin bulunduğu yere göre şehrin önemli bir şahsiyetine ait olduğunda şüphe yoktur. Portre başının olmayışı heykelin kesin bir şekilde tarihlendirilmesini güçleştirmektedir. Elbise kıvrımlarında burgu aletinin çok derinlere nufuz ettirilmiş oluşu ve kıvrım sisteminde gölge ışık tesirlerinin kuvvetli oluşu heykelin Antoninus'lar devrine tarihlendirilmesini mümkün kılar.

77. M. Bieber, Griechische Kleidung, lev. XXXIII, 2-3, s.67; Kleiner, Tanagrafiguren, 1942, lev. 52, b
78. M. Bieber, aynı eserde, lev. XXXIII, 1
79. Horn, aynı eserde, s.65 vd., 78 vd.; Watzinger, Magnesia am Meander, s.198 vd.; Klein, Vom antiken Rokoko, s.118 vd.; Kleiner, aynı eserde, s.160 vd.; Amelung, aynı eserde, s.36 vd. lev.4; Nimet Arsan, Belleten, 1946, sayı 39, s.428

2. Kız Heykeli (env. no. 321) 60

(res. 40)

Şehir kapısının onbirinci payesini müteakip bugünkü yolun kenarında, bir evvel incelediğimiz heykelle yanyana bulunmuştur.

Heykelin başı ve ayrı parçadan işlenerek sonradan raptedilmiş olan sol eli noksandır.

Beyaz ince grenli mermerden yapılmış olan heykelin kaidesi ile birlikte yüksekliği 98 cm., genişliği 37 cm., derinliği 31 cm., kaidenin yüksekliği ise 7 cm. dir.

Burada khiton ve himation giymiş ayakta duran bir kız tasvir edilmiştir. Omuzlarda düğme ile iliştirilmiş olan kolsuz khiton'un etekleri yerlere kadar uzundur, ayakların ancak burunları gözükmektedir. Zengin elbise kıvrımlarından anlaşıldığı gibi khiton bol kumaştan yapılmıştır. Bu kıvrımlar vucüdün hareketine tabidirler, sağ tarafta şakulî ve kütlevî bir vaziyette inerek vucüd sıkletinin bu tarafa yüklendiğini tebarüz ettirirler. Sol bacak geri ve yana çekilmiş ve diz hafif bükülmüştür. Buradaki kıvrımlar da serbest bacağın bu hareketine uymaktadırlar. Diğer bacak kıvrım yığını altında tamamen kaybolmuş, buna mukabil sol bacağın konturu vazıh bir şekilde belirtilmiştir. Khiton hemen göğüs altından ince bir kuşak ile sıkılmıştır. Khiton'un kıvrımları ve göğsün altında fiyonk halinde bağlanmış olan kuşak, ince bir kumaştan yapılmış olan mantonun altından vazıh bir şekilde belirmektedir. Himation sağ omuzda kolun üzerine kaydığı için bu omuz çıplak kalmış ve aynı zamanda burada ufkî ve mail elbise kıvrımları meydana gelmiştir. Himation vucüde sol taraftan sarılmış, önde uzun kenarın meydana getirdiği kıvrım

rulosu sağ koltuk altından sol omuza doğru göğsü mail bir şekilde kateder, fazla kısmı buradan omuz üzerinden arkaya atılmıştır. Himation'un arkadan gelen ucu ise sol bilek üzerine dolandıktan sonra zikzag kıvrımlarla kaideye kadar iner. Himation'un eteği düz olmayıp sağdan sola doğru yükselen mail bir hat teşkil eder. Sağ kol ve el tamamen mantonun altında kalmıştır. Fakat konturları ince mantonun altından tebarüz etmektedir. Kol dirsekten hafif büklük vaziyette kol aşağı sarkmakta ve el mantoyu avucunun içinde buruşturmaktadır. Elin bu hareketinden evvelâ buradan sol koltuk altına kadar uzun mail kıvrımlar ve sonra da sağ ve sola intişar eden kısa ve çatallı kıvrımlar meydana gelmektedir. Bu kıvrımlar karşı tarafta mütenazırlarını bulmaktadırlar. Bu sefer merkez dirseğin vucüde sıkıca dolandığı noktadadır. Evvelâ kısa kıvrımlar ve sonra da mantonun eteğine kadar varan uzun kıvrımlar meydana gelmiştir. Bu kıvrımlar adeta dekoratif bir şekilde işlenmişlerdir. Fakat buna rağmen ahenkli ve canlı kıvrım sistemi, resim san'atı gibi zarif bir manzara arzeder.

Bu heykel de malûm ve orijinali hellenistik devre ait bir tipe dayanır. Meander Magnesia'sında bulunmuş iki heykel ile[80] büyük bir benzerlik gösterir. Bunlarla karşılaştıracak olursak aynı orijinale dayandıklarını tesbitte zorluk çekmeyiz. Bu heykellerin eb'adları da aşağı yukarı tevafuk etmektedir. Magnesia'da bulunmuş olan başı noksan Polla Valeria repliği 1,19 m., diğer replikin başı da mevcud olup 1,32 m., Side heykeli ise 98 cm. yüksekliğindedir. Side heykelinde himation kıvrımları daha nazik işlenmiştir, fakat esas hatları bakımından Magnesia replikleri

---

80. Watzinger, Magnesia am Meander, 1904, s.201 vd., res.203 ve 204; Mendel, Cat. III, s.27, no. 825

ile tevafuk etmektedir. Magnesia replik'lerinde vucüd ile elbise arasındaki münasebet gözetilmemiş olduğundan heykellerin vucüdleri adeta bir sütun gövdesi manzarası arzederler. Vucüd nispetleri itibarile de Magnesia replik'leri daha ağır ve hantal görünürler. Side heykeli ise zarif ve canlıdır. Aradaki asıl büyük fark himation'un yapılmış olduğu kumaşın cinsinden ileri gelmektedir. Magnesia replik'lerinde himation kalınca bir kumaştan yapılmış olduğundan kıvrımları yumuşak ve kaba olduğu gibi khiton'un şakulî kıvrımları da hemen hemen dışarıya aksetmemiş gibidir. Yalnız başı ile birlikte bulunmuş olan replik'te[81] bir iki tane khiton kıvrımı pek hafif bir şekilde mantonun altından belirmektedir. Halbuki Side replisinde manto ince bir kumaştan yapılmış olduğundan altına daha bariz bir şekilde harice aksettirmektedir. Khiton'un şakulî kıvrımlarıa,kemerinin fiyonku ve sağ kol plastik bir şekilde himation'un altından tebarüz etmektedir. Arkeologlar[82] altına gösteren elbiselerin antik devirde büyük bir şöhrete sahip "coae vestes" Cos adası ipeklisinden yapıldığına ileri sürmüşler ve Kleiner[83] bu kumaşa Cos adasına komşu yerlerde bulunan heykellerin elbiselerinde tanımağa çalışmıştır ki bu heykellerin Side heykeli ile akrabalıklara inkâr edilemez. Hem fazla şeffaf oluşu hem de kıvrım sistemi Side heykelinin himation'unun da ipekliden olduğu hakkında şüphe bırakmaz. Bu hususta heykel Cos adasında bulunmuş başa giyimli kadın heykelleri[84] ile büyük bir yakınlık gösterir. Buna mukabil

---

81. Mendel, Cat. III, s.27 vd. no. 825
82. G. Jacopi, Clara Rhodos, cild V2, 1932,s.118. M.Bieber, Griechische Kleidung,1928, s.67,lev.XXXIII,1;Kleiner,Tanagra Figuren, 1942, s.179
83. Kleiner, aynı eserde, s.180
84. Clara Rhodos, V2, fig.29, 30

Magnesia replik'lerinde kumaşın ipekliden olmadığı muhakkakdır. Diğer taraftan bu replik'lerle Side heykeli arasındaki benzerlik inkâr edilemez, bilhassa üç replikde de aynı yerde mevcud takoz deliğinden anlaşıldığı üzere sol elin ayrı bir parçadan işlenmiş olması bu benzerliği kuvvetlendirir. Side heykelinde khiton da aynı şekilde ince kumaştan yapılmış olup kıvramlara da zariftir. Magnesia replik'lerinden mantonun dışarıda kalan khiton kıvramları monoton bir şekilde kaide üzerine dökülürler. Side heykelinde bu kıvrımlarda ışık ve gölge tesirleri daha kuvvetli ve hatlar daha oynak ve hareketlidir. Bu kıvrımlar Pudicitia ismi ile tanınan grubu hatırlatır.[85] Khiton'un etekleri dalgalı kıvrımlar teşkil ederek kaide üzerine yayılır, sabit bacağın iki yanından inen iki derin kıvrım ayağın üzerine dönerek ortada birleşirler. İki bacağın arasından inen şakulî kıvrımlar kaide üzerinde yelpaze gibi açılırlar ve bunlardan bir kısmı serbest ayak üzerine dönerek ayak burnunun görünmesini mümkün kılarlar. Serbest bacak konturu iki yandan inen derin kıvrımlar ile tebarüz ettirilmiştir. Bu çeşit etek kıvrımlarına hellenistik devir heykellerinde rastlanır[86]. Şeffaf elbise tasviri hellenistik devir için karakteristik olup M.Ö. III. yüzyılın 2nci yarısında başlar ve M.Ö. II. yüzyılın 2nci yarısında son haddine ulaşır[87]. Side heykeli şeffaf manto ile khiton'un kıvrımlarının biribirine münasebeti bakımından II. yüzyılın ilk yarısına ait Bergama eserleri[88] ile mukayese edilebilir. Bu benzerlik

85. Watzinger, aynı eserde, res.199,200,202; Nimet Arsan, Anadolunun M.S. I. ve II. yüzyıllarına ait giyimli ve ayakta duran kadın heykelleri, Belleten 1946, sayı 39,s.424 vd.Res.2,7,11
86. Horn, aynı eserde, lev. 26,1; 38,1
87. Kleiner, aynı eserde, s. 177
88. Altert.v.Perg. VII, lev.XX, XXI

orijinalinin bu tarihe konmasını mümkün kılar. M.Ö. I40 senelerine ait Kleopatra'nın portre heykelinde[89] manto kıvrımları plastikliğini oldukça kaybetmiştir, bu suretle Side heykeline nispetle Bergama barok san'atından daha uzaklaşmıştır. Magnesia repliklerinin orijinalinin Horn[90] tarafından aynı tarihe konulmuş olması (II. yüzyılın ilk yarısı) bizim Side heykelinin orijinali için bulduğumuz tarihi desteklemektedir. Aradaki bazı farklara rağmen Side heykelinin bu heykellerle aynı bir tipe dayandığı şüphesizdir. Magnesia heykellerinin yapıldığı tarihte (M.Ö. I. yüzyıl) şehir heykeltraşlığı sukut devresi geçirmektedir.[91] Buna mukabil Side heykeli muhakkak ki şehir heykeltraşlığının üstün olduğu bir devirde yapılmıştır. Uzun zaman tutunmuş tiplerin zaman ve yapıldıkları yerlere göre bazı tahavvülâta uğrayacağı aşikârdır. Nitekim bu tipde birçok terrakotta figür,[92] lâhit[93] ve mezar taşlarından[94] anlaşıldığı üzere çok fazla yayılmış ve revaç bulmuştur.

Side heykelinin yapıldığı tarihi tesbit etmek kolay bir şey değildir; çünkü heykelin başı noksan olduğu gibi bu hususta yardıma dokunacak bir vesika da ele geçmemiştir. İlk bakışta bir hellenistik orijinali tesiri bırakan bu heykelin Roma san'atında aynı san'at cereyanlarının hâkim olduğu bir devirde meydana

89. Buschor, Die Plastik der Griechen, 1936, s.103
90. Horn, aynı eserde, s. 78
91. Watzinger, aynı eserde, s.198
92. Winter, Typen der figürlichen Terrakotten, cild III,2, s.12,4; 56,6; 58,1
93. C.R. Morey, Sardis, vol.V, Kısım 1, s.66, tip 20, not 57, res. 61
94. Horn, aynı eserde, lev. I5,1

gelmiş olması düşünülebilir. Bu mülâhazaya dayanarak heykelin yapılış tarihini Antoninus'lar devrinin 2nci yarısına koyabiliriz

3. Giyimli Kadın Heykeli (env.no.332) 82

(res.41)

Şehir kapısının ombirinci payesi hizasında dış tarafta bulunmuştur. Heykelin başı noksan, sol kolu bileğe kadar kalmış, sağ kolunun ise yalnız yukarı kısmı mevcuddur. Bacakların yukarı kısmının ortasından itibaren heykelin aşağı kısmı da mevcud değildir. Üst satıh kısmen fazla aşınmıştır.

Yüksekliği 80 cm., genişliği 48 cm., derinliği 22,5 cm. dir.

Khiton üzerine himation giymiş mermerden yapılmış bir heykele ait gövde kısmıdır. Mantp ince bir kumaştan yapılmış olduğundan himation'un kıvrımları ve hemen göğüs altından bağlanmış olan kuşak tebarüz etmektedir. Manto sağ koltuk altından vucüde dolanmakta, ön tarafta kenar kıvrımlarından müteşekkil kumaş rulosu sağ göğsü açıkta bırakarak sol omuz üzerinden arkaya atılmış, arkadan dolaşarak öne gelen manto kısmı dirsekle vucüd arasına sıkıştırıldıktan sonra kütlevî kıvrımlar meydana getirerek aşağı inmektedir. Bu parça diğer iki heykele (no. 1,2) nispetle işçilik bakımından dundur. Burada mantonun altından görülen khiton kıvrımları ve kemer san'atkârın beceriksizliği yüzünden mantoya aitmiş hissini vermektedir. Bu da bize heykelin bir kopya eseri olduğunu ve kopistin kabiliyetsizliğini gösterir. Mantonun sol dirsek altından inen kısmının kıvrım üslûbu Cos adasında bulunmuş bir mezar taşı[95] figürünün mantosununki ile

95. Clara Rhodos, IX, lev. VIII

büyük bir benzerlik gösterir. Kat kat dökülen kumaş üzerinde kıvrımlar genişçe oluklar halinde yapılmıştır, fakat bu oluklar kumaşın kenarına kadar devam etmeyip, herhangi bir yerde sona erer. Kıvrım sistemi ve içini gösteren himation'undan dolayı bu heykelin orijinali bir evvel incelediğimiz heykelinkinden uzak olmayıp, M.Ö. II. yüzyıla aittir.

Bu heykelde kumaş ve kıvrımlar tabiiliğini kaybetmiştir. Kemerin sıkmasından mütevellit khiton kıvrımlara sert ve şematik bir manzara almıştır. Bu kıvrımlar Fortuna heykelciğinde (res.33-36) tespit ettiğimiz kıvrım üslûbunu hatırlatır. Bu da heykelin 1 ve 2 numaralı giyimli kadın heykellerinden daha geç bir devre (III. yüzyıla) tarihlendirilmesini icab ettirir.

4. Giyimli Küçük Kadın Heykeli (env.no.166) 166

(res.42)

Bu parça Side ilkokul koleksiomuna aittir. Başa, kolları ve kalçadan aşağı kısma mevcut değildir.

Beyaz ince grenli mermerden yapılmış olan heykelin yüksekliği 25 cm., genişliği 16,8 cm., ve derinliği 10,5 cm.dir.

Kollu bir khiton üzerine himation giymiştir. Khiton göğüs altından bir kuşakla sıkılmış olduğundan göğüs plastik bir şekilde tebarüz etmektedir. Kıvrım karakterinden gerek khiton ve gerekse himation çok kalın ve yumuşak bir kumaştan yapılmıştır. Sağ tarafta kemeri de dışarıda bırakacak şekilde vücûde sarılan mantonun kenar kıvrımları mail bir şekilde göğsü katederek sol omuz üzerinden arkaya atılmıştır. Khiton'un göğüs üzerinde V şeklinde geniş oluklu kıvrımları ve kemerin sıkma-

sından mütevellit ince çizgiler halinde belirtilen karaçaklara, sağ omuzda büzülerek toplanan khiton kolunun karaçaklara bu suretle açıkta kalmaktadır. Aynı omuz üzerine düşen saç buklesi figürün saçlarının uzun bukleler halinde tasvir edilmiş olduğunu işaret eder.

Bu heykelin gerek elbisesinin kumaşı gerekse kıvrım sistemi şimdiye kadar incelediğimiz diğer giyimli kadınlarınkinden çok farklıdır. Orada Kos adası ipeklisinden yapılmış elbiselerin zarif, ince ve resim sanʻatiyle yarışan kıvrım sistemi karşısında bu heykel kaba ve hantal bir tesir bırakır. Mantonun kuru, hakikate uygun fantaziden kaçınan kıvrım sistemi daha çok M.Ö. IV. yüzyıl giyimli heykellerini andırır.[96] Bu da orijinalinin M.Ö. IV. yüzyılda aranması icab ettiğini gösterir.

Heykelin yapılış tarihi, kıvrımlarının işlenişi bakımından Fortuna heykelciği ile akrabalığından dolayı M.S. III. yüzyıla konabilir.

---

96. Horn, aynı eserde, s.20, lev. 6,1

III. E R K E K H E Y K E L L E R İ

Side'de bulunan erkek heykellerinin çoğu tanrı ve mythelojik tasvirler teşkil eder. Bazı şeref kitabeleri ihtiva eden heykel kaidelerinden de[97] anlaşıldığı üzere Side'de portre heykelleri de mevcuttu. Fakat bunlardan şimdiki halde elimize pek azı geçmiş bulunuyor, (res. 9-12 ve res.58).

Side tanrı tasvirlerinin ekserisi meşhur heykellerin kopyalarını teşkil ettikleri için ehemmiyetlidirler. Bu sayede Side kopyacılığı hakkında etraflı fikir edinmek fırsatını buluyoruz.

1. Asklepios Heykeli (env.no.167)

(res.43)

Side İlkokul koleksiyonuna ait bir parçadır.

Heykelin başı, sağ kolu ve bacaklarının aşağı kısmı noksandır.

Beyaz ince grenli mermerden yapılmış olan heykelin yüksekliği 43 cm., genişliği 21,5 cm., derinliği 13 cm.dir.

Figür, sağ omuzunu ve göğsünü açıkta bırakan bir himation'a bürünmüştür. Manto sağ koltuk altına sokuşturulduktan sonra yarısı arkaya örterek sol omuz üzerinden öne doğru atılmıştır, bu suretle sol omuz ve kolun yukarı kısmını da örtmüştür. Mantonun diğer yarısının kenar kıvrımlarından mütevekkil kalın

97. E.Bosch, 1947 Senesi Side Kazılarına dair Ünrapor, s.54,no.6 s.60,no.8, s.61,no.9

kavram rulosu sağ koltuk altından sol dirseğe doğru gürsü açık bırakarak figürü ufkî bir şekilde kateder. Bu suretle manto kalçaya dayalı sol kolu da tamamen örtmektedir. Kenar kavram rulosu ile birlikte arkaya dönen manto bu el vasıtasiyle vucuda sıkıştırılmıştır. Heykelin sikletine sol bacak taşımakta, sağ bacak ise dizden bükülerek serbest bacak olarak tebarüz ettirilmiştir. Kalın bir kumaştan yapılmış mantonun kıvrımlara kuru ve çemetik bir manzara arzeder. Sol omuz üzerinden öne alınan manto kısmının kıvrımları vucudün yanından şakulî ve kütlevî olarak iner. Kenar rulosunun kıvrımları ufkî, uzun hatlarla tebarüz ettirilmiştir. Serbest bacağın dizinin bükülmesinden mütevellit meil kıvrımlar sol tarafta ufkî kıvrım rulosunun altında bir noktada toplanırlar. Sol koltuk altında gine bir noktadan çıkan kıvrımlar karın üzerine yayılırlar. Kenar kıvrım rulosunun altında, manto vucudün sağ'a kısmına gergin bir şekilde sarılmıştır. Heykelin sağ omuzunun kalkık oluşu koltuk altından bir sopaya dayandığına işaret eder. Himation'un şekli heykeli tanınmış bir Asklepios tipine[98] bağlamaktadır. Muhtelif eb'adda yapılmış ve zamanımıza kadar gelmiş olan pek çok kopyalarından anlaşıldığına göre antik devirde fazla rağbet görmüş olan bu tipin orijinali M.Ö. V. yüzyıla dayanır[99]. Orijinale en yakın bir kopya olarak kabul edilen Floransa'daki Asklepios heykeli

---

98. K.A.Neugebauer, Asklepios, Ein Beitrag zur Kritik römischer Statuenkopien, 78.Berl.Winck.Progr., 1921, lev.I - IV.
99. Kjellberg, Asklepios Mythologisch - Archaeologische Studien, s.36 vd.; Lippold, Kopien und Umbildungen, s.229; C.Blümel, Römische Kopien Griechischer Skulpturen des fünften Jh. v.Chr. Katalog Berlin,cild IV, s.7, lev.14; Waldhauer, Die antiken Skulpturen der Ermitage, s.17 vd; s.16, not 3 de daha önceki replik listelerine yeni ilaveler yapılmıştır.

ile[100] Side heykelini karşılaştırmak olursak, mantonun vucüde sarılma tarzı ve kıvrım sisteminin tamamen tevafuk ettiği görülür. Dizden aşağı doğru inen band şeklindeki kıvrım dahi aynıdır. Sağ kolun yukarı kısmı vucude sıkı bir şekilde intibak ettiği için, Side heykelinde Asklepios sopasının koltuk altına kadar dayandığı düşünülemez. Floransa repliğinde de restore edilen sopa aynı sebebten dolayı kısa bırakılmıştır. Side repliğinde sopaya dolanmış olan yılanın, sağ diz hizasında mantoya temas ettiği, müşahede edilen izinden anlaşılmaktadır. Bu da sopanın, Floransa repliğinde restore edildiği şekilde,vucude yakın olarak geçtiğini gösterir. Floransa heykeli gibi Side repliği de orijinalin M.Ö. IV. yüzyılda uğramış olduğu tahavvülâta dayandığına gösterir. Bu suretle başta Napoli repliği[101] olmak üzere sopası koltuk altına kadar uzanan diğer repliklerden ayrılırlar. Esas tipte sopa yukardan aşağıya doğru vucudden uzaklaşarak mail bir şekilde uzanır. Bunun neticesi olarak, figürün sopaya iyice dayanmış olduğu göze çarpar. Floransa repliğine bu kadar çok benzemesine rağmen, Side repliği aslının M.Ö. V. yüzyıla dayandığını ifadeden acizdir. Floransa heykelinin yananda sathî, kuru ve şematik bir tesir bırakır. Floransa heykeli muntazam eb'adda (1,96 cm.) olup iyi bir san'atkârın elinden çıkmıştır. Halbuki Side repliği küçük eb'adda ve ehemmiyetsiz bir eser olup, kıvrım üslûbundan da anlaşıldığı gibi oldukça geç bir devrin (M.S. III. yüzyıl) mahsûlüdür. Bu geç devir tesiri bilhassa çok sıkı bir tarzda sarılmış ufkî şekilde

---

100. W. Amelung, Führer durch die Antiken in Florenz, no.94, s.67; Neugebauer, aynı eserde s.13 vd.
101. Neugebauer, aynı eserde, lev.III

vucudü kateden kenar kıvrım rulosunda kendisini gösterir. Esasında mantonun kırıştırılan bu kısmı gevşek, serbest bir şekilde ve ahenkli bir münhani meydana getirerek vucudü kateder. Side repli'sinin himation kenar kıvrım rulosunun, sert ve gergin şekli bize M.S. III. yüzyıla ait Roma imparator büstlerinin toga'larını hatırlatır[102]. Elbise kıvrım üslûbu da Fortuna heykeli'sini (res.33-36) ve 4 numaralı giyimli kadın heykelini (res.42) hatırlatır.

2. Asklepios Heykeli (env.no.319-319b) 57

(res.44-46)

Şehir kapısının yedinci ile sekizinci payesinin arasında iç tarafta bulunmuştur.

Baş, boyun başlangıcından kırıktır. Sağ kol,koltuk altından itibaren 5 cm. kadar mevcuttur. Sol kol hemen hemen dirseğe kadar kalmıştır. Heykelin kalçadan aşağı kısmı mevcut değildir. Kaideye ait ve kırık kısma uyan iki parça (env.no.319a ve 319b) bulunmuştur.

İnce grenli beyaz bir mermerden yapılmış olan heykelin işçiliği de itinalıdır. Yüksekliği 90 cm., genişliği 50 cm., derinliği ise 40 cm.dir. Kaidenin yüksekliği 7 cm., genişliği 40 cm., derinliği 50 cm.dir.

Figür,vucudunun yukarısını kısmen açıkta bırakan bir himation'a sarılmıştır. Bu himation'un ortası sağ kalça üzerine gelmek üzere yarısı gövde ve karnı açık bırakarak sol omuz

---

102. Hekler, Die Bildniskunst der Griechen und Römer, lev.293

üzerinden öne doğru atılmıştır. Himation gayetle bol kumaştan yapılmış olduğundan, zengin kıvrımlar meydana gelmiştir. Sol omuz üzerine atılan manto kısımlara önceden iki kat edildiklerinden kabarık bir manzara almışlardır. Altta kalan ve önden arkaya atılan manto kısmı sol kolun yukarısına da örter, ve burada kol ağzının vaziyetinden iki kat olduğu aşikârdır. Arkadan öne atılan manto kısmı da, gerek vucudün çıplak kısmına temas eden kenarından, gerekse vucudün aşağısını örten mantonun kıvrımlarına katettiği kenarından anlaşıldığına göre iki kattır. Kıvrım sistemi de burada kumaşın katlanmış ve kabarık vaziyetini güzel bir şekilde tebarüz ettirmektedir. Evvelâ birkaç şakulî kıvrımdan sonra bunları karşılayan V şeklinde sert bir kıvrım bunu müteakip daha geniş bir V kıvrımı, nihayet V kıvrımlarının dış tarafından inen ve gittikçe ucu genişleyen şakulî kıvrım gelmektedir. Bunu müteakip kumaşın ziksak kıvrımlar teşkil eden ucu gelir. Omuz üzerinden arkaya atılan manto kısmı yanda şakulî ve derin kıvrımlar meydana getirir. Arkada, kıvrımlar sathî işlenmiş olduğundan, heykelin yalnız önden görüleceği düşünülerek yapıldığında şüphe yoktur. Sağ tarafta kalça üzerine rastlayan kıvrımlar ahenkli, derin münhanî hatlarla tebarüz ettirilmiştir. Burada da kıvrımlar zengin ve kabarık olarak işlenmiştir. Aşağı kısımda,(res. 45) etek ucu yukarı doğru kıvrılmıştır. Elbisenin kıvrım sisteminde ışık ve gölge oyunlarına fazla ehemmiyet verildiğinden hem kumaş canlı bir şekil almış, hem de vucudün çıplak kısmı ile bariz bir kontrast elde edilmiştir. Mantonun bu mahirane kıvrımlara arasından vucudün çıplak kısmı büyük bir ihtişamla yükselir. Üst sathın kısmen aşınmış olmasına rağmen, san'atkârın kabiliyeti gerek kıvrım sisteminde, gerekse vucudün çıplaklığında kendini gösterir.

Burada olgun bir erkek vucüdü gösterilmek istenmiştir. Göğüs ve karın adaleleri nazik bir şekilde işlenmiş, fakat sağ tarafta görüldüğü gibi kasık adalesi kuvvetli bir şekilde tebarüz ettirilmiştir. Heykelin başının bir bandla bezenilmiş olduğu sağ omuzu ve sol omuzun elbise kıvrımları üzerinde kalıntısı bulunan band uçlarından anlaşılıyor. Bu band 3 cm. genişliğinde olup uçları dalgalıdır. Band uçlarının vaziyetine ve boynun kalan kısmına göre başın sağ tarafa çevrilmiş ve bu tarafa biraz eğilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Başın bu hareketini enseseki saç bukleleri de teyid etmektedir. Dört uzunca bukle halinde enseye uzanan saçlar tam ortada bulunmayıp sol tarafa kaçmıştır. Heykelin ufkî mihverleri nazarı itibare alınırsa, sol bacağın vucüd sıkletini taşıdığı anlaşılır. Zaten bu tarafta, bilhassa yanda müşahade edilen şakulî ve kütlevî kıvrımlar da bunu teyid etmektedir. Esasen kaide üzerinde muhafaza edilmiş olan ayakların vaziyetinden de aynı neticeye varılmaktadır. Her iki ayağın altında 1,5 cm. yüksekliğinde sandal tabanı vardır. Sağ ayağın topuğu ayrıyeten 3,5 cm. yükseltilmiş olduğundan serbest bacağa ait olması icab eder. Sol, yani sabit ayak önde; sağ, yani serbest ayak ise geridedir. Sol ayak ile kaide kenarının arasında arkaya doğru yuvarlak, bir sopa ucunu andıran, bir kalıntı vardır.

Bu heykel de kopyaları vasıtasile tanıdığımız bir Asklepios tipini tekrarlamaktadır. Orijinali[103] V. yüzyıla konulan bu tipin Zeus veya Asklepios tasviri olması hakkındaki münakaşalar, bazı kopyalarda yılanla sopanın muhafaza edilmiş olmasile halledilmiş bulunmaktadır. Furtwaengler[104]in araştırmaları

---

103. Waldhauer, Die antiken Skulpturen der Ermitage, s.10; Blümel, Römische Kopien Griechischer Skulpturen, s.8

104. Furtwaengler, Meisterwerke, s.368, not 3

neticesi yaptığı replik listesine. M. Bieber[105] de ilâvelerde bulunarak 20 tane replik tesbit edilmiştir. Waldhauer[106] bunlardan ancak yedi tanesini replik diğerlerini ise heykelin variasyonları olarak tanımak istemektedir. Fakat Blümel'in[107] de işaret ettiği gibi kopyalardan tekrar yeni kopyaların yapılması ile devam eden bir tipin bazı değişikliklere uğrayacağı aşikârdır. Bu replik'lerin aralarında bazı farklar bulunmakla beraber Side heykelinde tesbit ettiğimiz manto biçimi ve kıvram sistemi ana hatları ile hepsinde müşterektir. Pacetti koleksiyonundaki replik[108] Side repliği ile en fazla benzerlik gösterir. Bu replikde restore edilmiş[109] yalanlı sopa heykelin sol tarafında bulunmaktadır. Eğer bu restorasyon doğru ise Side repliği ile yakınlığa artmaktadır; çünkü Side repliğine ait kaidenin sol tarafında kalantısını tesbit ettiğimiz sopa da aynı vaziyettedir. Diğer repliklerde yalanlı sopa umumiyetle sağ taraftadır. Bütün repliklerin muhtelif cephelerinden alınmış fotoğrafları mevcud olmadığı için aralarında tip ve üslûb mukayeseleri yapmak zordur. Berlin'de Zeus olarak restore edilmiş olan replik[110] ile Side heykelini karşılaştıracak olursak himation'un vucûde dolanma şekli ve çıplak kısımdaki vucûd adalelerinin işleniş şekli birbirine çok benzemekle beraber, Side heykelinin kıvram üslûbu daha tabiî ve daha canlıdır. gölge ve ışık oyunları da daha fazladır.

---

105. M. Bieber, AM. 38, 1913, s. 266 not 3 ve gene aynı müellif tarafından, Skulpturen in Kassel, s. 16
106. Waldhauer, aynı eserde, s. 10 vd.
107. Blümel, aynı eserde, s.8
108. Clarac, 545, 1146
109. Furtwaengler, aynı eserde, no.5
110. Blümel, aynı eserde, lev. 15

Ermitage[111]; Petersburg[112] ve Kassel[113] replik'leri ile yaptığımız karşılaştırmalarda da aynı neticeye varılmaktadır. Aradaki bu fark Hâmalalar zamanında dahi Side'nin hellenistik geleneğe bağlılığından doğmaktadır.

Pekçok kopyalardan anlaşıldığına göre antik devirde büyük bir şöhrete sahip olan bu tipin başı el'an tesbit edilmiş değildir.[114]

Elbise kıvrımlarının işleniğinde kuvvetli bir şekilde burgu aletinin kullanılmış ve çıplak kısmının fevkalâde perdahlanmış oluşu, heykelin yapılış tarihini Antoninus'lar devrine sokmaktadır.

3. Herakles Farnese (env. no. 154) X 154

(res. 47-48)

Tiyatronun karşısında sütunlu caddede, geç devre ait şehir kapısına 25-30 m. kadar mesafede bulunmuştur. Fotoğraflar heykelin, İstanbul Arkeoloji Müzeleri heykeltraşı Bay Reha Arıcan tarafından yapılan restorasyondan sonraki durumunu göstermektedir.

Sekiz parça halinde elimize geçmiş olan heykelin pek az kısmı noksandır. Bağ, vucüd ve sağ kol tek bir parça halinde ve oldukça iyi bir şekilde mahfuz kalmıştır. Diğer büyük bir

---

111. Waldhauer, aynı eserde, lev. II, 2
112. Furtwaengler, aynı eserde, s. 367, res. 50
113. M. Bieber, aynı eserde, lev. XXII, res. 14
114. Blümel, aynı eserde, s. 8

parça sol kolun aşağı kısmı ile sopa ve aslan postunu ve buna ilişik olarak sol bacağın yukarı kısmı ile diz ve baldırın bir kısmını ihtiva etmektedir. Üçüncü parça sol bacağın yukarı kısmına, dördüncü parça sol bacağın aşağı kısmına, beşinci parça sol bacağın iç kısmına, altıncı parça ise kaideye aittir. Sonuncusunun üzerinde sağ ayak bileğe kadar mahfuz kalmıştır. Yedinci parça sağ ayağın topuğu ile bileğe ait bir kısmı ihtiva etmektedir. Sekizinci parça kalçaya ait olup pek küçüktür. Yapılan restorasyondan da tefrik edildiği gibi, heykelin sağ bacağının mühim bir kısmı, sol ayağı, aslan postu ve sopanın küçük bir kısmı ile, ufak bir parça müstesna kaidesi noksandır.

İnce grenli beyaz mermerden yapılmış olan heykel tabii cesametten küçüktür. Boyu 146 cm., genişliği 54 cm., derinliği ise 24 cm. dir.

Heykelin başı burnun ucu müstesna tam olarak mahfuz kalmıştır. Baş sola doğru çevrilmiş olup hafif bir şekilde öne eyiktir. Saç ve sakalın işlenmesinde burgu aleti kullanılmış olduğundan açık ve gölge oyunlara kuvvetlidir. Başı kavak yapraklarından yapılmış bir çelenk süslemektedir. IV. yüzyıl Herakles tiplerinin Romalılar zamanında yapılan kopyalarında asma, sarmaşık ve kavak yaprağı çelenklerinin ilâvesine pek sık rastlanır.[115] Yüz sathı büyük bir tina ile işlenmiş olduğundan ifadesi gayetle canlıdır. Yüzün hatları, ağır bir iş başarmış yorgun ve düşünceli bir insanı canlandırmaktadır. Alnın kırışıklarının, göz altlarının çukur ve ağzın solur vaziyette açık oluşu yorgunluk ifadesini tebarüz ettirmekte, nazarların dalgın ve yorgun oluşu da bu

---

115. Furtwaengler, Roscher, Myth. Lex., I, 2, st. 2167; Arch.Anz., 1894, st. 27, res. 9

ifadeyi bir kat daha kuvvetlendirmektedir. Fakat bütün bunlara ra"men yüzde kudret ve haşmet ifadesi gizlidir ki bu da dinlenme halinde dahi vucüd adalelerinin kuvvetli bir şekilde şişkin tasvirinde akislerini bulmaktadır. Vucüd adaleleri en küçük teferruata varıncaya kadar plastik bir şekilde büyük bir itina ile işlenmiştir. San'atkâr bu adaleleri gelişi güzel de"il, vucüdün duruş motifine göre her birinin aldı"ı vaziyeti gözönünde bulundurarak tebarüz ettirmiş ve bu suretle bukadar teferruata ra"men, büyük bir hareketin ahengini yaratma"a muvaffak olmuştur. Herakles sol koltuk altı ile kayaya dayamış ve üzerine aslan postunu atmış oldu"u sopasına yaslanmaktadır. Bu tarz dinlenme motifine Yunan san'atında, bilhassa vazo ve kabartmalarda arkaik devirden beri sık sık rastlanmaktadır.[116] Yunanlılar kullandıkları T şeklinde uzun bastonlarının sapını koltuklarının altına dayayarak vucüd sıkletinin bir kısmını ona yükliyerek dinlenirlerdi. Herakles burada sa" kolunu arkasına götürerek elinin tersini beline dayamıştır; ve avucunun içinde üç elma tutmaktadır. Hiç şüphesiz burada Herakles'in Eurystheus'in hizmetinde yaptı"ı on iki atloi'den biri olan, Hesperid'lerin koruda"ı elmaların çalındıktan sonra dinlenmesi tasvir edilmiştir. Vucüd sıkletinin mühim bir kısmını sa" bacak taşımakta ve bu tarafta kalça büyük bir kavisle dışarı do"ru çıkmaktadır. Sıkletin bir kısmı da sol koltu"un altına dayalı sopaya yüklüdür. Sol bacak serbest bir vaziyette diz hafif bükük olarak öne uzatılmıştır.

Burada, antik devirde büyük bir şöhret kazanmış olduğu

---

116. E. Pfuhl, Malerei und Zeichnung der Griechen, cild III. res. 444; KiB, 212, 4 ve 5

zamanımıza kadar gelmiş pek çok kopyalarından[117] ve sikkeler üzerindeki tasvirlerinden[118] hatta mimarî tezyinata kadar nufuz etmesinden[119] anlaşılan, en tanınmış repliğinin ilk muhafaza edildiği kolleksiyona göre Herakles Farnese[120] ismini taşıyan Lysippos'un[121] bir eserinin yeni bir kopyası ile karşılaşmış oluyoruz.

Side repliğinin hususiyetlerini anlayabilmek için diğer replik'lerle mukayese etmek icab eder. Evvelâ orijinale en yakın olduğu kabul edilen Floransa'daki replik[122] ile Side heykelini karşılaştıracak olursak, aralarındaki en bariz fark vucüd nispetlerinde kendini gösterir. Küçük başa ve ince uzun vucüd nispetleri ile Lysippos'un Apoksiomenos'unu[123] hatırlatan Floransa repliği karşısında Side Heraklesinin vucüd nispetleri basık bir tesir bırakır. Esasen vucüde nispetle büyük görünen baş çelenk ilâvesi ile daha heybetli bir manzara arzeder. Floransa repliğinde

117. Amelung, Führer durch die Antiken in Florenz,s.134, no.186; Br.Br. lev. 284; E-A. no.346; Helbig Führer II[3] s.414,no. 1858; Br.Br. 554; Friedrichs-Wolters, Gipsabgüsse,1265; Pfuhl,Arch.Anz. 1925,st.22-31; Hesperia V, 1936,s.18, fig.16; Hesperia IX, 1940, s.296, fig.37; Museo Torlonia, 456, no.214 Filow, Bronzestatuette des Herakles aus Mazedonien,W.Amelung zum 60. Geburstag antike Plastik, s.73;M.Collignon, Les Grands Artistes. Lysippe, res. 19
118. Waddington, Monaies Grecques d'Asie Mineure I[1],lev.XIX,29; XX,13; XXII,6; cild I,2, lev.LI,20 ve 21,lev.LII,18;cild I, 3,lev.LXI,26; LXVI,1
119. Zschietzmann, Hellenistische und Römische Kunst,s.91
120. Bulle, Der schöne Mensch,3. s.45
121. Lippold, Kopien und Umbildungen, s. 56 vd.
122. E-A. no.346;Helbig, Führer durch die antiken in Florenz, s. 31, no.40;Pfuhl, Arch.Anz. 1925, st.24
123. KiB. 331, 1

serbst bacak tamamen serbst bir vaziyette yalnız ucu ile yere temas etmektedir. Destek vazifesini gören kaya ve üzerine aslan postu atılı sopa heykel ile yalnız koltuk altında temas etmektedir. Side heykelinde, kalça ve ayak bileği müstesna, destek ile heykelin arası oyulmamıştır. Bu diğer bir çok replik'lerde de olduğu gibi kopistin bir ihmali olarak kabul edilebilir. Sol kol hemen hemen bütün replik'lerde desteğin üzerinden aşağıya sarkmaktadır. Fakat Side repliğinde bu kol dirsekten bükülerek aslan postunun yelesini tutmakta ve bu ufak değişiklik heykelin yorgunluk ve bitkinlik ifadesini tahfif etmektedir. Başın da diğer replik'lerdeki gibi destek tarafına fazla eğik olmayışı, Side heykelinin zinde tesirini arttırır.

Napoli[124] ve Pitti[125] replik'leri ile Side Heraklesini mukayese edecek olursak, onların ağır ve masif vucüd yapıları karşınıda narin; ve onların yığılır gibi dinlenme motifine nazaran, Side Herakles'i gerilmiş adaleleri ile her an yeni bir hamleye hazır bir tesir bırakmaktadır. Adalelerin işlenişinde iki kolos'da Side heykeline nispetle çok daha mubalâgalıdır.

Side Herakles'inin başı da (res. 48) diğer replik'lerden farklı olduğu gibi Lysippos'un san'at çerçevesinde yer alabilecek vasıfları ihtiva etmemektedir. Ağzın solur vaziyette hafif açık oluşu ve yüzdeki pathetik ifade Bergama san'atının tesirlerini gösterir. Basel'de bulunan orijinale en yakın bir baş[126] ile

---

124. M. Kollignon, Les Grandes Artistes, Lysippe, res. 18
125. W.Amelung, Führer durch die Antiken in Florenz, s.134, no. 186; Br.Br. lev. 284
126. Pfuhl, Die Steinhauserischen Köpfe in Basel, Arch.Anz., 1925, st. 24, res. 1

Side heykelinin başını karşılaştırmacak olursak bu fark bariz bir şekilde göze çarpar. Fakat Napoli repli'inin başı da daha mülâyim olmakla beraber Bergama mektebi tesirini gösterir. Şu halde Lysippos'un eseri hellenistik devirde bir değişikliğe uğramış ve Roma devri kopistleri de bu tipe sadık kalmışlardır. Vucûd adalelerinin en küçük teferruata varıncaya kadar plastik bir şekilde tebarüz ettiriliği de gene bize hellenistik devir heykeltraşlarını hatırlatmaktadır. Bergama sunatkârının gigantomakhi frizinin Zeus tasviri ile[127] Side Herakles'ini karşılaştırdıkta, adalelerin işlenişinin en küçük teferruata varıncaya kadar birbirlerine benzedikleri görülür. Bu benzerlik bilhassa kaburgalar üzerindeki adalelerin küçük küçük yuvarlak çakıntılar halinde tasvir edilişinde, kasık adalelerinin mubalâğalı bir şekilde tebarüz ettirilişinde ve nihayet karın adalelerinin işlenişinde kendini gösterir. Bu yaptığımız karşılaştırmalarda, sanatkârın hellenistik devir bilhassa Bergama heykeltraşlık mektebinin geleneğine bağlılığını ve bu suretle Romalı kopistlerden ayrıldığını gösterir.

Side'liler bu tipi sikkeleri üzerinde de ihmal etmemişlerdir. Gordianus III'ün bir sikkesi üzerinde[128] pek bozuk olmakla beraber Herakles Farnese'nin kopyası mevcuddur.

Aynı üslûb ve şekilde işlenmiş aslan postu ve Herakles sopasından mütegekkil daha küçük ebʻadda bir parça da (Res. 49) şimdilik Side'de ikinci bir repli'in de mevcudiyetine işaret eder.

Bilhassa heykelin başının mevcud oluşu yapıldığı tarihin

---

127. Alt. v. Perg., cild III, 2, lev. XI
128. Viyana, env. no. 34504

tesbitini bir hayli kolaylaştırır. Yukarıda tebarüz ettirdiğimiz hellenistik devir geleneğinin tesirlerine rağmen heykeltraş yaşadığı devir sanʻat cereyanlarına ve tekniğine de tabi olmuştur. Saç ve sakalın işlenişinde kuvvetli şekilde burgu aletinin kullanılmış olması ve gözbeceklerinin oyuluş şekli bu eserin ancak Antoninus'lar devrinde yapılmış olmasını mümkün kılmaktadır.

4. Herakles Heykeli (env.no. 182). X 182

(res. 50)

Bir köylüden satın alınmış olan heykelin yalnız gövdesi mevcuddur. Baş, kollar ve sol bacak noksan, sağ bacağın ise yukarısı kısmen kalmıştır.

Saraıntrak adi cins bir mermerden yapılmış olan bu parçanın yüksekliği 23,1 cm., genişliği 14,8 cm., derinliği 9,1 cm. dir.

Vücüdün ufkî mihverlerinden anlaşıldığına göre sakleti sağ bacak taşımaktadır. Vücüdün yukarı kısmı da belden bu tarafa itilmiştir. Kasık, karın ve göğüs adaleleri plastik bir şekilde tebarüz ettirilmiştir. Göğüs üzerinde, ön bacaklara bağlanmış olan aslan postundan anlaşıldığına göre, Herakles burada postu bir manto olarak kullanmaktadır. Bu suretle aslanın başını da miğfer gibi başına geçirmiş olması tabiidir.

İşçiliği kaba ve itinasız olan bu heykel tanınmış bir tipi tekrarlaması bakımından enteresandır. Pek çok varinsyonlarına tanadüf ettiğimiz bu tipin örneği V. yüzyıla dayanmaktadır.[129] İlk örneği teşkil eden Louvre müzesindeki Herakles heykeline[130]

129. Waldhauer, ayna eserde, no. 17, s. 35 vd.
130. Jb.d.i. 1926, s. 247, res. 4

dayanarak Side heykelinin sağ bacağının yanındaki çakıntının Herakles sopasına ait olduğu düşünülebilir. Fakat nispetleri ve güçlü üzerinde bağlanan aslan postu pençelerinin şekli bakımından daha büyük benzerlik gösterdiği Vatikan müzesindeki Herakles'e[131] nazaran bu çakıntı bilek için yapılmış bir destere de ait olabilir.

Side heykelinin nisbetleri ve adalelerin işleniği V. yüzyıl tipine dayandığını bariz bir şekilde ifade eder. Heykelin yapılış tarihi, postun, kıvrım ve düğümünün işlenişinden anlaşıldığı gibi oldukça muahhar bir devre aittir. Burada tabii şekillerden uzaklaşan tamamen impressionist bir sanat cereyanı hakimdir.

5. Hermes Heykeli (env. no. 342) 84

(res. 51-52

M binasının orta nişinin solunda bulunmuştur.

Heykelin başı, kolları ve bacakları noksandır. Heykelle beraber kol, bacak, boyun v.s. parçalar bulunmuşsa da bunlardan ancak Khlamys'e ait bir parçayı (env. no. 342 o) torso ile kırık kısma eklemek mümkün olmuştur. Üst satıh kısmen fazla aşınmış olmakla beraber karın ve kalça gibi bazı kısımların iyi durumu sayesinde heykelin işçiliği hakkında bir fikir edinmek mümkündür.

İyi cins beyaz mermerden yapılmış olan torso'nun yüksekliği 84 cm., genişliği 55 cm., derinliği 32 cm. dir.

Çıplak olarak tasvir edilmiş figürün yalnız sol omuzu üzerine bir khlamys konmuştur. Vucüdün arkasını örtmeyen bu

---

131. Amelung, Die Sculpturen des Vaticanischen Museums II. no.57. lev. 8

khlamys kıvrımlarından anlaşıldığı gibi toplu bir halde şimdi mevcud olmayan kolun arkasından iniyor ve pek muhtemel olarak bilekte bu kola dolandıktan sonra fazla kısmı aşağı doğru sarkıyordu. Kıvrımlar derin ve kalın yivlerle tebarüz ettirilmiştir. Sol kalçanın kabarık adalelerinden anlaşıldığına göre, sol bacak vucüd sıkletini taşıyordu. Vucüdün yukarı kısmı da belden bükülerek aynı tarafa meylettiğinden adeleler burada tekâmüs etmiş ve sağ tarafta bunun aksine açılmışlardır. Vucüdün yukarı kısmı yalnız sol tarafa doğru meyletmekle kalmıyor, aynı zamanda şakulî esas mihveri etrafında sol tarafa doğru burkulma hareketi de yapmaktadır. Bu hareket profilden alınmış (res. 52) fotoğrafta daha vazıh bir şekilde görülmektedir. Bu suretle sol omuz geri ve sağ omuz ön planda kalmakta ve heykelin plastik derinliği de artmış bulunmaktadır. Adaleler en küçük teferruata varıncaya kadar plastik bir şekilde işlenmiştir. Kasık adaleleri, belin girintisi ve göğüs adaleleri plastik bir şekilde tebarüz ettirilmiş, karın ve kaburga üzerindeki adaleler ise daha yumuşak bir tarzda işlenmiştir. Karnın şişkinliği de ilk nazarda göze çarpacak şekilde mubalâğalı bir şekilde belirtilmiştir. Arkada da iğrilik itinalıdır. Amudu fıkarı tebarüz ettirilmiş, sırt adaleleri kabarık bir şekilde işlenmiştir. Khlamys heykelin arkasına temas etmez. kolun yukarı kısmındaki kıvrımlarının istikametinden anlaşıldığına göre kolu takib eder. Heykelin arkasının itinalı işlenmiş olması binanın içinde durduğu yerin arkadan da görünmeğe müsait olduğunu gösterir. Sol kolunun aşağı doğru sarkmış olduğunu yukarı kısımda muhafaza edilmiş küçük bir parçasından anlıyoruz. Sağ kolun vaziyeti malûm değildir; çünkü burada omuzun da bir kısmı noksandır.

Bu heykel de bir çok kopyalarından anlaşıldığına göre antik devirde büyük bir şöhrete sahib olan, bir Hermes heykelinin[132] kopyasıdır. Buluntu yerinin yakınında bir kerykeion parçasının bulunmuş olması da bu heykelin Hermes tasviri olduğunda şüphe bırakmaz.

Bu grubun orijinale en yakın ve hatta hem zaman bir kopyası olarak ileri sürülen Lecce Hermes'i[133] ile Side heykelini karşılaştıracak olursak, aralarında pek büyük benzerlik olduğunu görürüz. İki heykelde de vucüd sıkletini taşıyan sol bacak geride, buna mukabil serbest bacak biraz ileridedir. Bu vaziyet Side heykelinde (res. 52) de bariz olarak görülür. Kasık ve göbüs adalelerinin plastik bir tarzda tebarüz ettiriliği, karnın şişkin şekli tamamen aynıdır. Nisbetler ve şakulî mihverin vaziyeti, pubes kıllarının işleniği bakımından da iki heykel birbirine çok benzer. Khlamys'ün omuz üzerindeki vaziyeti de aynıdır. Bu benzerlik Side heykelinin khlamys'ünün kopuk parçası yerine yerleştirildikte daha bariz bir şekilde göze çarpmaktadır. Bilhassa iki heykelin profilden alınmış resimleri karşılaştırıldıkta (res. 52 karşılaştır Ausonia II, s.209, res. 2)Khlamys kıvrımlarının en küçük teferruata varıncaya kadar tevafuk ettikleri görülür. Bu benzerlikler iki heykelin aynı bir eserin replik'leri olduğunu ikna edici mahiyettedirler. Lecce heykelinin başı ve sol kolu bileğe kadar ve sağ kolunun yukarı kısmı muhafaza edilmiş olduğundan Side heykelinin noksan kısımları hakkında tamamlayıcı bir fikir vermektedir. Daha serbest bir kopya olan

---

132. L. Mariano, Sopra un tipo di Hermes del IV secolo A.C., Ausonia, II, 1907, s. 207 vd.

133. Mariano, aynı eserde, s. 215, res. 1-3, lev. X

Hermes Atalanti[134] daha tamamlayıcı bir fikir verecek durumdadır. Orijinalin hangi san'atkâr tarafından yapıldığı hakkında muhtelif fikirler yürütülmüştür.[135] Fakat Lysippos'un gençlik devrine ait eserlerinin Delphi'de bulunmuş olması bu münakaşalara hitamayet vermiştir. Bu replik'lerin bu eserlerle gösterdikleri büyük benzerlik orijinalinin Lysippos'un bir eseri olduğunda güphe bırakmamaktadır.[136] Mariano tarafından on replik tesbit edilmiştir. Bartoccini[137] Leptis Magna'da bulunmuş yeni bir repliği de listeye ilâve etmiştir. On ikinci replik olarak bu listeye giren Side heykeli Lysippos için karakteristik olan şekillerinin ihtişamı, canlılığı, karın kısmının konveks oluşu ve narinlik bakımından, replik'lerin orijinale en yakın olarak kabul edilen Lecce Hermes'i ile boy ölçüşecek durumdadır.

Lecce repliği ile Khlamys'ün kıvrım sistemi aynı olmakla beraber, kıvrım yivleri burada daha derin oyulmuştur. Bu suretle daha koyu gölge satıhları elde edilmiştir. Manto satıhı daha az perdahlanmış, buna mukabil eild, iyi muhafaza edilmiş üst satıhlarından anlaşıldığı gibi çok nazik bir şekilde perdahlanmıştır. Pubes'in kıllarında da burgu aletinin kuvvetli bir şekilde kullanıldığına şahit oluyoruz. Bütün bu üslûb vasıfları heykelin yapılış tarihini Antoninus'lar devrine koymamızı icab ettirir.

---

134. Ausonia II, s. 215, res. 4
135. İbid., s. 219, not. 2-4
136. İbid., s. 219, not. 5
137. R. Bartoccini, Africa Italiana V, s. 130, 31, res. 131

6. Çıplak Erkek Torso'su (env.no.343-343 c) 85

(res. 53-54)

M binasının orta nişinin solunda ve bir önce incelediMiz heykel torso'sunun yakınında bulunmuştur. Bu torso belden bülünmüş iki parça halinde elimize geçmiştir. FotoMraflar iki parça (env. no. 343 ve 343 a) üst üste muvakkat bir şekilde oturtulduktan ve belin sol tarafına ait iki küçük parça da (env. no. 343 b ve 343 c) yerlerine yerleştirildikten sonra çekilmiştir.

Baş, kollar ve saM bacak noksan, sol bacaMın ise yalnız yukarı kısmı mevcuddur.

YüksekliMi 95 cm., genişliMi 58 cm., derinliMi ise 30 cm. dir.

5 numaralı heykel ile aynı cins mermerden yapılmış olan bu torso'nun eb'adı, işçiliMi ve duruş motifi de ona çok benzer. Yalnız heykel burada tam çıplak olarak tasvir edilmiştir. Sol bacak gene sıkleti taşımaktadır. Kalça adalesinin tekallüsu (res. 54) burada daha vazıh bir şekilde görülmektedir. Vücüdün yukarı kısmı belden sol tarafa doMru meyilli ve aynı zamanda bu tarafa doMru çakulî mihveri etrafında dönmüş bulunmaktadır. Adalelerinin işlenişi de 5 numaralı heykelde tesbit ettiMimiz gibidir. Yalnız burada üst satıh çok daha iyi bir vaziyette zamanımıza kadar gelmiş olduMundan işçiliMin fevkalâdeliMi hakkında daha iyi bir fikir edinmek mümkün oluyor. SaM omuzun vaziyetinden kolun hafif kalkık olarak öne uzatılmış, sol omuzun vaziyetinden ise ~~saM~~ sol kolun hafif geriye çekilerek aşaMı sarkmakta olduMu anlaşılmaktadır. Sol tarafta bacaMın yukarı kısmındaki destek kalıntısı da belki bu kola aittir. İki heykel arasındaki

üslûp ve işçilik benzerliği aynı san'atkârın eseri olabileceği hakkında kanaat verici mahiyettedir.

Burada da herhalde bir tanrı tasvir edilmiştir. Fakat heykelin ne başı, ne bir atribü'sü ve ne de herhangi bir tipe sokacak alâmeti mevcud olmadığı için, hangi tanrıya izafe edilebileceği hakkında bir şey söylenemez. Fakat üslûp ve nispetleri 5 numaralı heykele çok benzeyen bu heykelin orijinali de Lysippos'un san'at çerçevesine aittir.

7. Çıplak Erkek Torso'su (env.no. 330) 80

(res. 55-56)

Şehir kapısının batı burcunun köşesinde bulunmuştur.

Yalnız gövdesi mevcud olan heykelin sartı harab bir durumdadır.

Beyaz ince grenli mermerden yapılmış olan parçanın yüksekliği 25 cm., genişliği 16 cm., derinliği 10 cm. dir.

Üst sathı büyük biritina ile işlenmiş, göğüs, karın ve kasık adaleleri tebarüz ettirilmiştir. Fakat satıhların birbirine geçişi mülâyimdir. Heykelin arkası da ayna şekilde itinalı işlenmiştir. Heykel herhalde her taraftan görülebilecek bir yerde teşhir ediliyordu. Sol kalçanın adalelerinin kuvvetli bir şekilde şişkin ve kasık adalesinin ~~sol~~ taraftakinden daha kabarak bir şekilde tebarüz ettirilmiş olduğundan heykelin sol bacak üzerinde durduğu anlaşılır. Sağ bacak ise öne uzatılmıştır. Kalan kısmından çok hareketli bir pozda tasvir edilmiş olduğu göze çarpmaktadır. Şakulî mihveri etrafında sol tarafına doğru şiddetli bir tarzda dönmüştür. Bu suretle sol omuz sağa nazaran

bir hayli arka planda kalmakta ve heykelin öğüncü buudu tegekkül etmektedir. Vucüd yalnız burkulma hareketi ile kalmamış bir de belden kırılarak arkaya atılmıştır. Bu hareket bilhassa (res. 56) beldeki iki birbirine muvazi ufkî karışıklık vuzuh kesbetmektedir. Sağ bacağın yukarı kısmının kalıntısından, bacağın öne doğru uzatılmış olduğu anlaşılır. Göğüs adelelerinin şeklinden sağ kolun yukarı doğru, sol kolun ise aşağı doğru uzatılmış olduğu anlaşılır. Bu torso'dan heykelin canlı bir hareketin zirvesine eriştiği bir anının tasvir edildiği anlaşılıyor. Eğer kuyruk izi mevcud olsaydı bunun dans eden bir satyr tasviri olduğunda bir an bile tereddüd etmez ve hatta daha ileri giderek Pompeii'-de bulunmuş olan dans eden satyr[138] tipinin bir tekrarı ile karşılaşmış olduğumuzu söyliyebilirdik. Başka bir replişini tanımadığımız[139] için ve Side heykelinin de pek az kısmı elimize geçmiş olduğundan bu hususta kat'i bir şey söylenemez. Yalnız bu karşılaştırmadan orijinalinin ancak hellenistik devre konulması lâzım geldiğini öğreniyoruz.

8. Uyuyan Eros Tasviri (env. no. 364) 86

(res. 57)

Çok harab bir durumda elimize geçmiş olan bu parça antik devirde pek çok variasyonu bulunan bir tipi tekrarlaması bakımından enteresandır.

İri grenli bir mermerden yapılmış olan heykelin ~~55 cm.~~, uzunluğu genişliği 27 cm. dir. gen. 14.5 cm

---

138. KiB. 368, 3
139. Lippold, Kopien und Umbildungen, s. 81; Klein, Vom Antiken Rokoko, s. 50 vd.

Burada solu üzerine yatmış bir eros tasvir edilmiştir. Üzerine yattığı satıh beyzî şekildedir. Altta kalan sol bacak dizden bükülerek geriye çekilmiş, bunun üzerinden sağ bacak da dizden hafif bükük olarak uzanır. Sağ kol öne doğru uzanmıştır ve elinde bir yay tutmaktadır. Baş ve vücûdün yukarı kısmı kırıktır. Kaide üzerinde figürün arka tarafında kalan boşluğu uzun kanatları doldurmaktadır. Üst satıh fazla aşınmıştır, fakat buna rağmen şekillerin yumuşak ve tabiîliği seçilebilmektedir. Bu tip uyuyan hermaphrodit, menad ve Ariadne figürleri gibi geç hellenistik devirde meydana gelmiştir[140] Eros bazan Heraklesin atribü'leri ile mücehhez olarak uyur, aslan postunu altına sermiştir, heros'un yay, oktanlık ve sopasına da yanına almıştır.[141] Fakat burada post bulunmadığı gibi eros'un elindeki yay da kendine mahsus olan küçük bir yaydır. Bu tip Romalılar zamanında da çok defa ufak tefek değişiklikler yapılarak tekrarlanmıştır.[142] Heykelin durumu tarihini tesbite elverişli değildir.

9. Giyimli Erkek Heykeli (env.no.333, 333 a)
(res. 58)

306 ile birleşirve (73) no alır

Şehir kapısının sekizinci ve dokuzuncu payeleri arasında kırık kırığa uyan iki parça halinde bulunmuştur.

Küçük parça (env. no. 333) sol omuza aittir. Yüksekliği 20 cm., genişliği 26 cm., derinliği 10,5 cm. dir. Büyük parça ise beden kısmına aittir (env. no. 333 a). Yüksekliği 70,5 cm., genişliği 54 cm., derinliği 25 cm. dir.

140. Klein, Vom Antiken Rokoko, s. 94, 95
141. Mendel, cat., II, s. 81, 82, no. 320; Reinach, Rép. Stat. II,2, s.491, 1
142. İbid., s.491,1-7; 492, 1-4, cild III, s. 142, 6, 8

Burada, belki altında bir khiton'u bulunan, himation'a bürünmüş bir erkek tasvir edilmiştir. Bu pek az kısmı elimize geçmiş olan heykel portre heykeli tasvirine bir misal teşkil eder.

Elbise kıvrımları kısmen plastik bir şekilde tasvir edilmiş, kısmen de derin yivler oyulmak suretile tebarüz ettirilmiştir. Roma'da Forum'daki Decennalia[143] kaidesinde inkişaf etmiş şeklini bulduğumuz, negativ elbise kıvrım sisteminin burada ilk safhaları ile karşılaşmış oluyoruz. Kumaş ve kıvrımları artık tabiiliğini kaybetmiştir. Bu suretle bu portre heykelinin M.S. III. yüzyılın sonlarına tarihlendirilmesi icab eder.

X 10. Tunçtan Hermes Heykelciği (env.no.278) 278
(res.59)

Bir köylü tarafından bulunmuş olan bu heykelcik hiç noksansızdır.

Heykelciğin yüksekliği 5,5 cm., genişliği 3,5 cm.dir.

İşçiliği pek iyi olmamakla beraber çok tanınmış bir Hermes tipini[144] tekrarladığı için enteresandır. Sağ bacak vucüd sıkletini taşır, sol ise serbest olarak biraz yana ve ileri konmuştur. Sağ kol öne doğru uzatılmış, elinde bir para kesesi tutmaktadır. Sol elinde büyük ve kanatlı bir kerykeion bulunmaktadır. Sol omuza bir khlamys atılmıştır. Başında kanatlı bir şapka vardır. Hermes burada sakalsız ve genç olarak tasvir edilmiştir

143. E. Strong, Scultura Romana, cild II, lev. LXVI
144. M. Bieber, Die antiken Skulpturen in Cassel, lev.XLII, 164; Neugebauer, Bronzestatuette des Narkissos, Berl.Winck.Progr. 87, s.25,res.20; Reinach Rép.Stat.V,65,5; 66,4; 69,10;74, 9, 10; cild VI, 168, 4; cild II,1, 154, 4,8; 156,2; 157,4,6; 158,6; cild III,47,5;48,6;49,8;Hesperia V,1936,s.18, res.16 X

IV. B A Ş L A R

Side'de bulunan başlardan, yalnız oldukça iyi bir durumda olanlara ve Side heykeltraşlığının bazı inkişaf safhalarına aydınlatıcı mahiyette olanlara burada incelenecektir.

1. Fortuna Başı (env. no.323) 62

(res.60-62)

Bir köylüden satın alınmış olan başın yüksekliği 7 cm., genişliği 3,6 cm. dir.

Eb'ad ve işçiliği bakımından Fortuna heykelciğine (res.33-36) ait olduğu zannedilmişse de tecrübe neticesi birbirlerine uymadıkları görülmüştür. Baş iki kısımdan müteşekkil bir diadem ile süslüdür; alt kısma hilâl şeklindedir, bunun üstünde ise burç şeklinde bir kısım daha bulunmaktadır. Saçlar ortadan ayrık olup hafif dalgalı olarak arkaya taranmıştır, ve ensede yukarlak bir topuz halinde (res. 62) toplanmıştır. Topuzun iki yanından birer saç buklesi omuzlara doğru inmektedir. Yüz ince ve oval şekildedir. Boynun altında bulunan bir delik başın esasında ait olduğu heykelle ayrı parçadan işlenmemiş olduğunu tebarüz ettirir. Saçlar kütle halinde işlenmiş ve saç dalgaları bir kaç hatla tebarüz ettirilmiş olduğundan ancak uzaktan bakıldığı zaman saç tesiri bırakır. Kısık fakat gözbebekleri işlenmemiş gözlerin şekli,[145] alnın iki yanındaki burgu delikleri, bu başın geç bir devre ait olduğuna işaret etmektedir.[146]

Başın uslûbu yukarıda tetkik ettiğimiz Fortuna

145. F. Gerke, Die Christlichen Sarkophage der vor Konstantinischen Zeit, s. 68 ve 208

heykelciğine uyduğundan gene böyle bir heykelciğe ait olmalıdır. Nitekim ayna uslûb ve şekilde yapılmış diğer Fortuna heykelciğine ait bir parça (res. 63) daha elimize geçmiştir. Belki de bu baş bu heykelciğe aittir. Duruş motifi, kıyafet ve atribü'leri bakımından Fortuna heykelciği (res. 33-36) ile büyük bir yakınlık gösteren Braccio Nuovo[146] heykelinin başı ile bu küçük başa karşılaştıracak olursak saç biçimi, yüz ve diadem şekli iki başta da aynıdır. Bu benzerlik de bu başın bir Fortuna heykelciğine ait olduğunda şüphe bırakmaz.

2. Aphrodite Başı (env.no. 327) 77

(res. 64)

Bir köylüden satın alınmış olan bu baş ince grenli bir mermerden yapılmıştır.

Boynun kalan kısmı ile birlikte yüksekliği 11,5 cm., genişliği 6,9 cm., derinliği 4,2 cm. dir.

Saç ortadan ayrılmıştır. Ön saçların bir kısmı tepede bir fiyonk halinde toplanmıştır. Ön saçların kalan kısmı rulo halinde yanlardan arkaya alınmış ve burada topuz halinde toplanmıştır. Bu topuzun iki yanından birer bukle omuzlara doğru inmektedir. Saç kütle halinde işlenmiş ve hâkedilmiş kalın hatlarla saç dalgaları tebarüz ettirilmiştir . Saçlar alında üçgen bir saha açıkta bırakırlar. Gözbebekleri işlenmemiş, cild ise itinalı bir şekilde perdahlanmıştır. Baş çok hareketli bir pozda tasvir edilmiştir. Hem şiddetle sağa çevrilmiş hem de bu tarafa bükülmüştür.

---

146. Amelung, Die Sculpturen des Vaticanischen Museums, cild I, lev. 13, no. 86

Bu saç biçimi Aphrodite[147] için karakteristik olduğundan ve başın hareketi, yüzünün biçimi de Kapitol Aphrodite'sini[148] hatırlattığı için kendisine bu isim verilmiştir. Bu başta, yüzün fazla harap durumuna rağmen, aşk tanrıçasının has cazib yüz ifadesi sezilebilmektedir.

Bu başın, saç usûlûbuna göre geç bir devre ait olması icab ederse de Fortuna başından daha öncedir.

3. Küçük Kaz Başı (env.no.339) 87

(res.65-67)

Bu sevimli baş tuhaf bir tesadüf eseri olarak küçük bir köylü kızı tarafından bulunmuştur.

İnce grenli sarımtrak bir mermerden yapılmış olan başın yüksekliği 17,1 cm., genişliği 11,1 cm., derinliği ise 9,6 cm. dir.

Çok iyi bir durumda elimize geçmiş olan başın sol tarafı arkaya doğru (res. 66) muntazam bir şekilde kesiktir. Bu vaziyet başın bir kabartmaya ait olduğunu gösterir.

İşçiliği fevkalâde olan başın yüz hatları sevimli ve güzel olduğundan seyirciyi sihirli bir cazibe ile kendine bağlar. Mermerin sıcak renk nüanslarının da bu cazibede ehemmiyetli rolü vardır. (res. 67) başın bu cazibeli ve füsunlu atmosferini bir derece tekrar verebilmektedir. Saçlar genç kızlara mahsus ve arkeolojide (kavun biçimi) tabir edilen bir şekilde tanzim edilmiştir. Saçların, alından başın arkasına doğru ayrık çizgilerle kısımlara bölünmesi bu saç tarzı için karakteristiktir.

---

147. RE VII, st. 2127, 2128
148. J. Charbonneaux, Klassische Plastik der Griechen, res. 81

Arkada da saçlar tepeye kaldırılmış ve burada önden, yandan gelen saçlarla bir topuz halinde toplanmıştır. M.Ö. IV. yüzyılda meydana gelen bu saç biçimi hellenistik devride de mühim bir rol oynar.[149] Bu yüksek topuza ulaşamayan kısa saçlar şakaklarda ve ensede aşağı doğru dökülürler. Yakından çekilmiş resimde (res. 65) saçın tabii şekillerini kaybettiği görülür. Saç kütlesi üzerindeki ince, kalın çizgiler ve oraya buraya serpilmiş burgu oyuklara yakından hiç bir şey ifade etmezler. Buna mukabil bu üslûblaştırılmış saç uzaktan (res.67) gayetle nazik ve adeta resim sanatına andıran hoş bir manzara arzeder. Saçlar biraz mat bırakılarak parlak ve nazik cilddden tefrik edilmiştir. Kaşlar plastik bir şekilde değil oyularak çizilmiş hatlarla tebarüz ettirilmiştir. Göz kapaklarının üzerindeki derin çizgiler buraya hoş bir şekilde gölge düşmesini temin ederler. Yuvarlak oyulmuş güzbebeklerinin üst kapaklara iyice dayanmasından, yukarıya ve uzaklara tevcih edilmiş nazarların manalı ifadesi meydana gelmiştir. Göz pınarlarında, burun deliklerinde ve dudakların köşelerinde görülen burgu delikleri hıristiyanlık devri lâhitlerinin kabartmalarını hatırlatır.[150] Burgu deliklerile tebarüz eden bu üslûbun "pointillismus" başlangıcı Gerke[151] tarafından 300 senelerine vazedilmektedir.

Side başa üslûp bakımından Iunius Bassus lâhtinin kabartma figürleri ile büyük bir yakınlık gösterir.[152] Kitabesi dolayısile 359 senesine tarihlendirilmiş olan[153] bu lâhtin üzerindeki

149. RE VIX, st. 2127
150. Gerke, Die Christlichen Sarkophage der Vorkonstantinischen Zeit, s. 68, lev.25, 1-4, lev. 27, 3 v.s.
151. ibid., s. 208
152. Gerke, Der Sarkophag des Iunius Bassus, 1936
153. ibid., lev. 15, 16

hazreti İsa başları ile Side başını karşılaştıracak olursak, uslûp ve yüz ifadesi bakımından aralarında çok büyük bir benzerlik olduğunu görürüz. Gözbebekleri, göz çekilleri ve göz pınarlarında, burun deliklerinde ve ağız köşelerindeki yuvarlak burgu delikleri bu başlarla Side başının müşterek vasıflarıdır. Cildin işlenişi de aynı çekilde düz ve gergindir. Lâhit üzerinde de saç tasviri, Side başında olduğu kadar nazik değilse de aynı çekilde uslûblaştırılmıştır. Bu lâhte dayanarak aşağı yukarı M.S. IV. yüzyılın ortalarına tarihlendirilen bu baş şimdiki halde Side'de bulunmuş heykeltıraşlık eserlerin en geçidir. Bu başın İtalyadan ithal edilmiş bir lâhte ait olduğu akla gelebilir. Fakat bu tarihte fakirleşmiş olan Side'nin[154] İtalya'dan lâhit ithal etmiş olması mümkün değildir. Esasen daha III. yüzyılın 2nci yarısından beri şarkla garb arasında ticarî münasebetler sayılamıştır.[155]

Şu halde bu baş Side heykeltıraşlığının şimdiki halde en son bir şaheseri olarak kalmaktadır.

---

154. A.M.Mansel, E.Bosch, J.İnan, 1947 Senesi Side Kazalarına Dair Ön rapor, s. 1, 71, 78

155. G. Rodenwaldt, Jb.d.İ. 1930, s. 188

N E T İ C E

Üç hafriyat mevsimi gibi kısa bir zamanda elde edilen heykeltraşlık malzemenin çok zengin oluşu Side heykeltraşlığı faaliyetinin genişliği hakkında vasıh bir fikir vermektedir. Şehrin bugün el'an ayakta duran abidevî yapılarından anlaşıldığı üzere parlak mimarlığının yanında heykeltraşlığının da inkişaf etmiş olduğunu, gene incelediğimiz eserlerden öğrenmiş oluyoruz.

Side de bir heykeltraştan bahseden yegâne vesika hellenistik devre tarihlendirildiği halde (bk. s. 2, 8, 9) şimdiye kadar bulunan eserlerden hiç biri imparatorluk devrinden daha aşağı inmemektedir. M.S. I. yüzyılın sonlarından IV. yüzyılın ortalarına kadar tarihlendirilen eserlerin adedçe çoğu M.S. II. yüzyıla aittir. Kalite bakımından da bu eserlerin üstün oluşu, Side heykeltraşlığının bu tarihte en yüksek noktasına ulaştığını gösterir. Esasen şehrin en önemli binalarının da bu tarihe ait oluşu[156] Side'nin, diğer Küçükasya şehirleri gibi II. yüzyılda en parlak devrini yaşadığını gösterir.[157]

Kronolojik bir sıra takib ederek incelediğimiz Side portrelerinin bir kısmının (lev. VII, VIII, X, XI) M.S. III. yüzyıla ait olduğunu gördük. Şimdiye kadar Antoninus'lar ile geç antik devir arasında, Küçükasya portre sanatında mevcud bir boşluğu[158] doldurmaları dolayısile bu eserler arkeoloji

156. A.M.Mansel, E. Bosch, J. İnan, aynı eserde, s. 1, 8, 11
157. W. Ruge, Pamphylia, RE. XVIII, 3, st. 387
158. G. Rodenwaldt, Griechische Portraets aus dem Ausgang der Antike, 76. Berl. Winck. Progr. s. 28;
Budde, Jb.d.İ. 54, 1934, s. 245 vd.

bakımından büyük bir ehemmiyeti haizdirler. Küçükasya portre san'atının başında bulduğumuz Aphrodisias mektebinin eserleri ile Side portreleri arasında münasebetin mevcud olup olmadığını tesbit etmek için Aphrodisias portre san'atının hususiyetlerini Side portrelerinde aramak kâfidir. Memleket haricinde de büyük faaliyet göstermiş olan bu mekteb bir hayli portre eserleri bırakmıştır. Bu mekteb bilhassa geç antik devirde portre san'atında büyük bir gelişme göstermiştir.[159] Aphrodisias'lı san'atkârların meydana getirdikleri portre eserler, yapılmış oldukları devirlerin uslûb ve tekniğine rağmen bazı birleştirici hususiyetlere sahibdirler. Ekseri metal tesiri bırakan bariz bir hususiyet, Hadrian devri portrelerinde[160] mevcud olduğu gibi Antoninuslar devri portrelerinde[161] ve geç antik devir eserlerinde de[162] kendini gösterir. Mermer eserlerin bu metal tesiri Aphrodisias mektebinin bir hususiyetidir.[163] Side portrelerinin hiç birinde metal tesiri tesbit etmiş değiliz. Bilâkis yumuşak bir işçilikle karşılaşmış bulunuyoruz. Portre san'atında pek mahir olan Aphrodisias'lı san'atkârlar bilhassa Hadrian devri eserlerinde, ifrata kaçmayan bir idealism ile çekingen bir realismi mükemmel bir şekilde mezcetmesini bilmişlerdir. Bu hususta Side portreleri çok daha çeşitlidirler. Bazı portrelerde realism (no. 8), bazı portrelerde ise idealism (lev. 11) hakimdir. Aphrodisias mektebinin diğer bir vasfı da yüz ifadesinin canlılığı, iç hayatın yüze aksidir. Bu sahada bilhassa geç antik devirde en yüksek

159. G. Rodenwaldt, aynı eserde, s. 29
160. M. Squarciapino, La Scuola di Afrodisia, lev.II,III,s.28,29
161. F. Cumont, Catalogue des Sculptures et inscriptions antiques s. 49-51, no.39-40; M.Squarciapino,aynı eserde,lev.T,a
162. G. Rodenwaldt, aynı eserde, s.15 vd;Squarciapino,lev.XXII-XXV
163. G. Rodenwaldt, aynı eserde, s. 26

mertebesine ulaşmıştır. Side portreleri arasında (lev.VII ve X) bu hususta Aphrodisias eserleri ile boy ölçüşecek kaliteyi haiz karakter portreleri mevcuddur. Fakat bu iki misal Side portrelerinin karakteristik bir vasfı değildir. Şu halde burada Aphrodisias portre san'atı ile Side portreleri arasında bağların mevcud olmadığı görülür.

Side portrelerinin tarihlendirilmesi için Roma portreleri ile yapmış olduğumuz karşılaştırmalarda, saray saç ve sakal modasının bazan, meselâ Antoninus'lar zamanında (lev. III ve IV) pek yakından takib edildiğini; bazan da (lev. VIII) imparator portrelerinde dahi lâyıkile tatbik edilmediğini gördük. Gene bu karşılaştırmalar esnasında Roma eserlerinin kuru ve sert uslûbuna mukabil (meselâ lev. III krş. Wegner Herrscherbildnisse in Antoninischer Zeit, lev. 18; lev. X krş. Strong, La Scultura Romana II, lev. LXVII) Side portrelerinde üst sathın gayetle canlı şekillerinin dolgun ve yumuşak olduğunu gördük. Bu suretle Side başlarında ışık ve gölge oyunları daha kuvvetli ve yüz ifadeleri daha canlıdır. Side portre san'atının ilk tetrarkhia devrinde dahi kalitesini muhafaza ettiğine Licinius'un (lev.II) portresinde şahit olduk. Side portreleri bir mekteb karakteri gösteren hususiyetlere sahib olmamakla beraber, geç antik devirde dahi Side atölyelerinin işçiliğinin iyi olduğunu ve san'atkârlarının hellenistik geleneğe bağlı olarak yetiştirildiklerini ispat edecek durumdadırlar.

Side'de bulunan heykellerin, çoğunun kopya eserleri oluşu Side heykeltraşlarının bulucu kabiliyete sahib olmadıklarına işaret eder.

Side'de kopyacılık san'atının Romalılar zamanından çok

- Side heykeltıraşlığı -

I Giriş
mevkii
Kısaca tarihi
Kazılar.
heykellerin bulunduğu yerler

II Heykellerin muhafaza edildiği
Müze.

daha önce başladığını sikkelerden öğreniyoruz. M.Ö. IV. yüzyıl stater'leri[164] üzerinde Athena Parthenos'un kopyası uzun zaman tekrarlanmış olduğundan şehrin bu devirde resmî Athena kült heykelinin bu tipte olduğunu kabul edebiliriz.

Side'nin baş tanrılarından biri olan Athena'nın[165] şimdiye kadar hiç bir heykeli bulunamamıştır. Şehrin diğer esas tanrısı olan Apollon'a ait küçük ebʻadda bir heykel[166] bulunmuştur. Orijinali IV. yüzyıla dayanan bu tipin, burada hellenistik devir varisyonu numune olarak alınmıştır. 2,10 m. yüksekliğindeki Hera heykeli[167] Viyana'daki Ephesos Hera'sının tipini tekrarlamakta ve orijinali Pheidias dayanmaktadır.[168] İki Asklepios (lev. XXV, XXVI) ve Herakles heykellerinin (lev. XXXI) tipleri M.Ö. V. yüzyıla aittir. Hygieia heykeli (lev. XIV, XV), Fortuna (lev. XVIII, XIX) ve Hermes (lev. XXXVII) heykelciklerinin tipleri M.Ö. IV. yüzyıla dayanmaktadır. Orijinali M.Ö. IV. yüzyıla dayanan Dionysos başı da hellenistik devre ait bazı değişiklikler gösterir.[169] Hermes (lev. XXXII) ve Herakles (lev. XXVIII) heykellerinin orijinalleri Lysippos'a isafe edilmektedir. Nymphe

---

164. Catalogue of the Greek Coins of Lycia, Pamphylia and Pisidia in the British Museum, lev. XXVI, 4-11
165. A.M. Mansel, E. Bosch, J. İnan, aynı eserde, s. 8
166. ibid., s. 27 vd., lev. XXIX, res. 62-65, lev. XXX, res. 66
167. Rott, Kleinasiatische Denkmaeler, s. 62, res. 24
168. Lippold, Kopien und Umbildungen, s. 202 vd. not XVII, s. 133
169. A. M. Mansel, E. Bosch, J. İnan, 147 Senesi Side Kazalarına Dair Önrapor, lev. XXX, res. 74-77, s. 31

(lev. XVII), Aphrodite (lev. XVI), uyuyan eros (lev. XXXV), giyimli genç kız heykeli (lev. XXII), çıplak hareketli erkek torso'su (lev. XXXIV) ise hellenistik devir orijinallerine dayanmaktadırlar. Şu halde Side'de klasik devir IV. yüzyıl ve hellenistik devre ait ve ekseri pek çok replik'lerin mevcudiyetinden antik devirde fazla revaç bulmuş oldukları anlaşılan eserler kopya edilmiştir. Side'liler örneklerini daha çok IV. yüzyıl ve hellenistik devirden almışlar ve IV. yüzyıl eserlerinin de hellenistik devir variasyonlarına tercih etmişlerdir. Ayna zamanda bu eserlerinde daha çok muvaffak olmuşlardır. Bu da san'atkârların hellenistik geleneğe bağlı kaldıklarına gösterir. Bazı eserlerinde hellenistik devre ait olup olmadıkları hakkında güpheye düşürecek kadar hellenistik hava yaratmışlardır. Bu hususta Bergama mektebinin olgun devri karakterine sahib olduklarını da gördük. Giyimli kadın tasvirlerinde Cos adası eserlerile de benzerlik gösterdi'ini tesbit ettik.

N 1 mabedinin Medus maskelerile süslü frizinin Aphrodisias mektebi tesiri gösterdi'i Prof. A. M. Mansel tarafından tesbit edilmiştir.[170]

Roma kopyaları ile yaptı'ımız karşılaştırmalarda Side replik'lerinin daha canlı ve Yunan orijinallerinin karakterine daha yakın olduklarını gördük.

Side san'atkârları yeni orijinaller yaratmamışlar fakat yaptıkları kopya eserlerinde heykeltraşlık kabiliyetlerini ispat etmişlerdir. Çok defa yalnız kopya edilen eserin esas motifini almışlar fakat teferruatta cessurane işlemişlerdir.

---

170. A.M.Mansel, E.Bosch, J.İnan, aynı eserde, s. 7

Bu da Roma kopyalarında hissedilen sakacı havanın Side kopyalarında mevcud olmayışının sırrıdır. Herakles Farnese'nin Side repliği diğer replikleri geride bırakacak bir üstünlüğe haizdir. San'atkâr burada esas motife sadık kalarak teferruatta serbest işlemiştir. Bilhassa heykelin başa (lev. XLVIII) plastik işçiliği ve yüz ifadesinin canlılığı bakımından bir şaheserdir. Side heykeltraşlığının diğer bir şaheseri olarak gösterebileceğimiz Dionysos başı da[171] Side heykeltraşlarının kopyacılık karakterini bir defa daha göz önünde canlandırmaktadır. Saç ve sakalının şekil ve uslûbuna göre IV. yüzyıl orijinaline dayanan bu başın yüz ifadesinin canlılığı ve üst sathın işçiliği hellenistik devir san'at tesirlerini gösterir. Çok az kısmı elimize geçmiş olan nymphe heykelinin üstün işçiliğini ve san'atkârın kendi zevkine göre bazı değişiklikler yapmaktan çekinmediğini gördük (lev. XVII). Hermes heykelinin de (lev. XXXII) orijinale en yakın ve hemzaman Lecce repliği ile boy ölçüşebilecek durumda olduğuna, yapmış olduğumuz karşılaştırmalar neticesi kanaat getirmiş oluyoruz. Side heykeltraşlığının diğer bir şaheseri olan çıplak tanrı torso'su (lev. XXXIII) Side kopyacılığının Yunan şekillerine nekadar bağlı kaldığını mükemmel bir şekilde tebarüz ettirmektedir.

Bütün bu eserler Side heykeltraşlığının üstün kalitesini açıklamakta fakat buna rağmen bir mekteb karakterine haiz olmadığını da ortaya koymaktadır. Side heykeltraşlığı Romalılar zamanında hellenistik geleneğe bağlı kalarak pek çok ve kalite bakımından üstün kopya eserler yapmakla temayüz eder. Portre san'atında olduğu gibi kopyacılıkta da en parlak devrini M.S. II.

---

171. A.M.Mansel, E.Bosch, J.İnan, aynı eserde, lev.XXXI, res.74-77

yüzyılda yaşamıştır. Fakat Side heykeltraşlığının III ve IV. yüzyıllarda da kalitesini muhafaza ettiğini Gallienus devri portrelerinden(lev. VII ve X),daha sonra Licinius portresinden (lev. XI), Fortuna heykelciğinden (lev. XVIII, XIX), en niyahet XV. yüzyılın ortalarına tarihlendirilen sevimli küçük kız başından (lev. XLIII) öğreniyoruz.

Heraklea

Buschor Alexander Maussalos Vartype

56,

Blenkowski Gallien

Benkowski

Boğaziçi Üniversitesi
Arşiv ve Dokümantasyon Merkezi
Jale İnan Arşivi

JALARC0200201